

HAGIOS PHOKAS**Durmuş GÜR¹****Fatma GÜR²****Özet**

Hristiyanlık'ta kutsal sayılan ve rölik kültü açısından büyük öneme sahip Azizler, Bizans inanç kültüründe önemli bir yere sahiptir. Bölgeden bölgeye çeşitlilik gösteren bu kültürde bazen ortak atribüleri bazen de isim benzerlikleri dikkat çeker. Akdeniz'de görülen Hagios Nikolaus gibi Karadeniz'de kutsal sayılan Hagios Phokas'ın kendine has bir külte sahip olduğu görülür. Hagios Phokas'ın, Hagios Andreas ve Sinoplu Diogenes ile benzer yanlarının olduğu savunulur.

Çalışmanın konusunu oluşturan Hagios Phokas'ın doğumu, yaşamı ve ölümü kadar Aziz ilan edilışı de ilginçtir. Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi) ya da Sinope (Sinop) doğumlu olduğu düşünülen Phokas'ın, İmparator Traianus (98-117) Dönemi'nde ya da Diocletianus Dönemi'nde (284-305) öldürüldüğü ifade edilir. Tüm bu karmaşanın yanında bilinen ortak unsurlar arasında Phokas'ın; yardımsever, iyi karakterli ve dürüst bir kişi olduğudur. Ayrıca Phokas'ın Sinop'ta öldürüldüğü ve Sinop başta olmak üzere birçok yerde adına kiliselerin inşa edildiği bilinmektedir.

Çalışmada, Phokas, Hagios Phokas, Martyr Phokas, Hieromartyr Phokas ve Sinop Piskoposu Phokas'ın kimliği, ifadesel yanlışlıklar, adına çeşitli bölgelerde inşa edilen kiliseler ve Phokas'ın Amaseia (Amasya) Piskoposu Asterius tarafından kutsanarak röliklerinin Amasya'ya taşınması ele alınmıştır. Ayrıca, Phokas ile ilişkili olduğu düşünülen, Sinop'ta Ramazan Ayı'nın 15'inden sonra uygulanan Helesa kültürüne de açıklık kazandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Phokas, Aziz Phokas, Martyr, Sinop, Herakleia Pontike.*

ST. PHOCAS**Abstract**

Sainthood, which is accepted as consecrated and relic in Christianity, used to have an important value in Byzantine belief culture. In this culture that varied by region, some common attributions and name similarities draw the attention time to time. It can be clearly seen that

¹ Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Anabilim Dalı, Araştırma Görevlisi Durmuş Gür, durmugur@gmail.com

² Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatma Gür, fatmainci@hotmail.com

Çalışmalarımız doğrultusunda bizi yönlendiren ve bize destek veren Değerli Hocalarımız; Doç. Dr. Vahit Macit Tekinalp, Prof. Dr. Mustafa Sacit Pekak, Prof. Dr. Nermin Şaman Doğan, Prof. Dr. Sema Doğan başta olmak üzere Sinop İl Kültür ve Turizm Müdürü Hikmet Tosun, Cemalettin Kaya'ya çok teşekkür ederiz.

Hagios Phokas, accepted sacred in the Black sea region, has an idiosyncratic cult similar with Hagios Nikholaus in the Mediterranean. Moreover, Hagios Phokas is argued for having similar features with Hagios Andreas and Diogenes of Sinope.

Hagios Phokas's canonisation is as interesting as his birth, life and death which constitutes the subject of the study. Phoka, who is thought to be born in Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi) or Sinope (Sinop), is accepted as died in the era of Emperor Traianus (98-117) or in the era of Diocletianus (284-305). Among all this intricacy, one thing is so clear that Phokas is known as helpful, trustful and character-wise. It is also known that he was assassinated in Sinope and many churches were constructed in both Sinope and nearby cities on behalf of his name.

In the study, Phokas, Hagios Phokas, Martyr Phokas, Hieromartyr Phokas and Bishop Phokas of Sinope, their identities, misstatements, churches that were constructed for their names and the removal of relics of Phokas into Amaseia (Amasya) after the consecration of him by Asterius, the bishop of Amaseia are discussed. Furthermore it is also aimed to clarify the culture of Helesa that is considered to be related with Phokas and is applied after the 15th day of Ramadan in Sinope.

Keywords: *Phokas, St. Phokas, Martyr, Sinope, Herakleia Pontike.*

GİRİŞ

Çeşitli araştırmacılar tarafından Pontos Euxeniüs'un Azizi ve Pontos'un Azizi olarak kabul edilen Hagios Phokas'ın, yaşadığı dönem ve bölge hakkında çeşitli tartışmalar söz konusudur. Araştırmalar doğrultusunda Herakleia Pontikeli Phokas ya da Sinoplu Phokas olarak tanımlanan Hagios Phokas'ın aslında yaşadığı dönemde bir Hıristiyan ve hatta Aziz olmadığı, yaptığı iyilikler ve Hıristiyan halka yardımlarından dolayı işkencelere maruz kalarak öldürüldüğü ifade edilir³.

Sinop ya da Karadeniz Ereğlisi sınırlarında doğduğu düşünülen Phokas'ın Sinop'ta öldüğü ve bunun üzerine buradaki Hıristiyan halk tarafından, hayattayken evinin ve arazisinin yer aldığı şehrinin kapılarından birinin yakınındaki kendi bahçesine bir mezar yapılarak Phokas'ı gömdükleri anonim bir vitada geçmektedir (→ *Phokas'ın Ölümü*)⁴.

Amasya Piskoposu Hagios Asterius tarafından kutsal sayılan Sinoplu Phokas, kesin tarihi bilinmemekle birlikte 4.-5. yüzyıllarda Aziz ilan edilmiş ve böylelikle Phokas'ın Sinop'ta olduğu ifade edilen röliklerinden bazıları Amasya'ya aktarılarak Sinop ve Amasya arasında

³ Çeşitli dönemlerde Hıristiyan halk ve Azizler'e uygulanan baskılar için bkz.; (Aydın, 2011: 17).

⁴ (→) başlığına bakınız.

dini bir bağ kurulmuştur. Tarihsel süreçte kutsal sayılan Phokas'ın rölikleri Antakya (Antiochia) ve İstanbul (Konstantinopolis) başta olmak üzere birçok yere aktarılarak kültürel ve dini açıdan birçok coğrafyada hakim olması sağlanmıştır.

Ioannes Chrysosthomos tarafından 22 Temmuz 404'te Hagios Phokas'ın emanetleri İstanbul'a aktarılmıştır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinde olduğu gibi İstanbul'da da Phokas adına bir mezar yapılarak üzerine kilise inşa edilmiştir⁵. Günümüzde İstanbul'da nerede yer aldığı bilinmeyen kilisenin, Raymond Janin tarafından İstanbul'un Ortaköy semtindeki yol çalışmaları ya da modern bir binanın temelleri altında kalmış olabileceği ifade edilir. Bu konu doğrultusunda İstanbul'un Ortaköy Semti'ndeki Post-Bizans Hagios Phokas (Aya Fokas) Kilisesi'nin varlığı dikkat çeker. Sadece isim benzerliğinden yola çıkılarak tahmin yürütülen yapının altında Ioannes Chrysosthomos tarafından İstanbul'a getirilen Phokas'ın mezarının ve onun üzerine inşa edilen yapının kalıntılarının yer aldığı düşünülür. Basit bir tahminden ibaret olan bu ifadeyi destekleyici herhangi bir buluntu günümüzde söz konusu değildir⁶.

Araştırmalar doğrultusunda tespit edilen Hagios Phokas Kültü'nün 4. yüzyıldan itibaren Karadeniz özellikle Pontos, başta olmak üzere Anadolu'nun hatta Ege ve Akdeniz sahillerini de aşarak Adriyatik Denizi'ne ulaşan bir üne sahip olduğu bilinir⁷. 10. yüzyılda zirve noktasına ulaşan Phokas tasvirlerinde ve kültürel yayılım alanlarında 12.-13. yüzyıldan itibaren büyük bir düşüş görülmektedir. Zamanla Hagios Nikolaus ile yarışabilecek bir inanç kültürüne sahip olan Hagios Phokas, 10. yüzyıldan itibaren Sinop çevresinde etkin, lokal bir kültür halini almıştır. 13.-14. yüzyıl tasvirlerinden de anlaşılacağı kadarıyla Phokas'ın Sırbistan, Yunanistan ve Rusya gibi çeşitli ülkelerdeki kiliselerde duvar resimlerinin yanında altar resimlerinin tasvir edildiği görülmüştür. Hagios Phokas betimlemelerini Kapadokya Bölgesi'ndeki birçok kilisede görmek mümkündür.

Phokas'ın hayatı, anonim vitalarda, Amasya Piskoposu Hagios Asterius'un kutsal yazılarında ve Ioannes Chrysosthomos'un kutsal vaazlarında karşımıza çıkmaktadır. Karadeniz Ereğlisi'nde daha çok denizcilik ve gemicilik gibi alanlarda öne çıkan Phokas'ın Sinop ve Trabzon çevresinde *Denizcilik* ve *Gemicilik* gibi kültürlerinin yanında *Bahçıvanlık* ve *Şifa Dağıtan* yönüyle de karşımıza çıkmaktadır. Hayatında görülen bu karmaşa, Bizans ve Post-Bizans tasvirlerine de yansımıştır. Hayatı gibi tasvirlerinde de birçok atribüye yer verilen Hagios Phokas, Denizcilerin Azizi; tasvirlerde dümen, gemi, lamba, kürek, Bahçıvan Aziz;

⁵ (→ Hagios Asterius ile Ioannes'in Chrysosthomos'un Vaazlarında Hagios Phokas).

⁶ (→ İstanbul Hagios Phokas Kilisesi).

⁷ (→ Hagios Phokas Kültü'nün Yayılım Alanları ve Hagios Nikolaus).

bahçe, çiçek ve ağaçlar, orak ve bıçak gibi çeşitli tarım aletleriyle ve Şifa Dağıtan/Veren Aziz olarak tasvirlerde görülmektedir.

Daha çok denizcilik yönüyle öne çıkan Hagios Phokas'ın anonim Vitalar'da Şehit/Martyr olarak ele alındığı görülmektedir. Kısaca özetlemek gerekirse Sinop Azizi olarak bilinen Hagios Phokas'ın günümüzde bile bu ilde kültürel inancının devam ettirildiği Ramazan Ayı'nın 15'inden sonra yürütülen Helesa anlayışı ve yardım toplanması olarak gösterilebilir. Fakat bu uygulamalar günümüzde kesinleşmemiş sözel kültürel mirastır.

HAGIOS PHOKAS

Phokas Adının Kökeni

Yunanca Phocas olarak adlandırılan Phokas'ın, *phos* (ışık) ya da *phoki* (fok, ya da mühür) (İngilizce'de de fok anlatmak için seal kullanılır) gibi çeşitli tanımlardan türediği düşünülür. Eskiden, foklar Karadeniz'de çok bulunmuş ve Hagios Phokas da denizlerin Azizi'dir. Böylelikle fok ile Phoka'nın bir olduğunu düşünmek doğru olabilir.

22 Eylül olarak kabul edilen Hagios Phokas'ın günü sonbahar ekinoksuna yakın bir tarihtir. Eski tarım dünyası için, bu dönem tekstil bitkilerine yöneliktir. Kenevir suya batırılarak havuzlanır (bitkilerin havuzlanması liflerin ve dokuların görünmesine olanak tanır): zamanında da Sinop bölgesinde kenevir kültürü oldukça fazladır. Hagios Lin (Linos d'Argos?) kutlaması 23 Eylül'de yapılır. 23 ve 24'ünde, kurban edilince foklarla dolu bir çukura atılan Hagios Thècle (Thiki: Yunanca'sı şişe) anılır. "Suya atılma" konusu, 21 Eylül'de Aziz Jonas'la birlikte bu dönemde bulunur. 22 Eylül'de de, ikiz kardeşi Florian'la birlikte suda boğularak öldürülmeye mahkum edilmiş *Hagios Florent de Bavière* anılır (Anonim, 1916: 206). Tüm bunlardan dolayı Hagios Phokas'ın, Sinop ve çevresi başta olmak üzere birçok sahil beldesinde kutsal olarak kabul edildiği görülür.

Phokas Kimdir

Phokas'ın doğum tarihi net olarak bilinmemektedir. Phokas'ın tarihsel kimliği öncesinde Phokas'ın kim olduğu sorusunun cevabını bulmak daha doğru olacaktır. İncelemelerde Phokas olarak ifade edilen ve çalışmalar doğrultusunda çoğunlukla bir Phokas'ı ifade etmek için kullanılan tanımlar şu şekilde sıralanmaktadır⁸;

⁸ Yunanlar tarafından kutsal sayılan Phokas'a; Martyr (Şehit), Hagios Phokas, Hieromartyr ve Kutsal Şehit gibi çeşitli ünvanlar verilmiştir (Andrews, 1824: 37). İlean Thioly, incelemelerinde Hagios Phokas'ı Bahçıvan ve Martyr olarak tanımlamakta ve yaşadığı dönemi 333 yılına tarihlendirilmektedir (İlean Thioly, 1669: Table Alphabetique). Ortaçağ'daki Martyroloji El Yazmaları'nda Hagios Phokas, Hieromartyr olarak ifade edilir ve efsanelerde Denizciler'in Azizi olarak anlatılır (Henri Quentin,1908: 199-200). Phokas'ın adlandırmaları için bakınız; (Quirini-Poplowski, 2014: 105; Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1666). Karadeniz Bölgesi'nin Azizi olarak bilinen Hagios Phokas adına birçok kilise inşa edilmiştir. Anadolu'da birçok şehirde Hagios

Phokas adına inşa edilen yapıların yanında Karadeniz Bölgesi'nde birçok Aziz'in kültünün hakim olduğu ve bu Azizler'in adına birçok yapının inşa edildiği bilinmektedir.

1	Hagia Anne, Basil I, 884-885 Trabzon (Bryer and Winfield, 1985: IX, 182, 218, 219, 426)
2	Hagios Eugenios, Trabzon Hagios Eugenios Manastırı (Bryer and Winfield, 1985: X, 53, 142, 143, 166, 167,168, 169, 178, 179, 182, 186, 194, 195, 196, 198, 204, 207, 243, 324) Hagios Eugenios, Kayseri (Bryer and Winfield, 1985: 169)
3	Hagios Sabbas, Şapel, Kaya Kilise A ve B (Bryer and Winfield, 1985: XVII) Hagios Sabbas, Trabzon (Bryer and Winfield, 1985: 130, 164, 179, 194, 195, 213, 231, 243)
4	Hagios Elias, Şapel (Bryer and Winfield, 1985: XVII) Hagios Elias, Sinop (Bryer and Winfield, 1985: 69)
5	Hagios George, Khrysokephalos (Bryer and Winfield, 1985: XVII) Hagios George, Khainos'taki Manastır (Bryer and Winfield, 1985: 53, 65) Hagios George, Öteki Su Mevkii, Kilise (Bryer and Winfield, 1985: XVII) Hagios George, Ordu, Fatsa, Kilise (Bryer and Winfield, 1985: 112) Hagios George, Ordu, Boztepe, Kilise (Bryer and Winfield, 1985: 120) Hagios George, Giresun (Bryer and Winfield, 1985: 127, 133) Hagios George, Trabzon (Bryer and Winfield, 1985: 170, 184)
6	Hagios Theodore, Trabzon (Bryer and Winfield, 1985: XVII, 13, 203)
7	Hagios Phokas, Trabzon, Akçakale (Bryer and Winfield, 1985: 10, 130, 153, 156, 182, 206, 243, Kordyle 155-57, 158-59, 162-63, 193, 215, 217, 243, 321; pls. 90-92, fig. 34) Hagios Phokas, Sinop (Bryer and Winfield, 1985: 71, 72, 92, 182) Hagios Phokas, Amasya (Bryer and Winfield, 1985: 71) Hagios Phokas, Giresun (Bryer and Winfield, 1985: 126, 130)
8	Hagios Eustratios, Kayseri, Germürü, Arauracos (Bryer and Winfield, 1985: 13, 31, 168, 169, 219)
9	Hagios Andrew (Andreas), Sinop, Yasoun Burunu, Manastır (Bryer and Winfield, 1985: 71, 75, 92, 120) Hagios Andrew (Andreas), Ordu (Bryer and Winfield, 1985: 101) Hagios Andrew (Andreas), Trabzon (Bryer and Winfield, 1985: 182)
10	Hagia Mary, Sinop, Latin Kilisesi (Bryer and Winfield, 1985: 72, 75)
11	Hagios Theodore, Sykeon, Manastır ve Kilise (Ankara) (Bryer and Winfield, 1985: 75)
12	Hagia Panagia, Sinop, Kilise (Bryer and Winfield, 1985: 75, 120, 143)
13	Hagios Nikholaus, Sinop, Kilise (Bryer and Winfield, 1985: 75, 103)
14	St. Charitina, Sinop (Bryer and Winfield, 1985: 93) -?
15	St. Euphrasia, Sinop (Bryer and Winfield, 1985: 93) -?
16	St. Matrona, Sinop (Bryer and Winfield, 1985: 93) -?
17	St. Juliana, Sinop (Bryer and Winfield, 1985: 93) -?
18	St. Euphemia, Sinop (Bryer and Winfield, 1985: 93) -?
19	St. Theodos, Sinop (Bryer and Winfield, 1985: 93) -?
20	St. Nicholas, Ordu, Kilise (Bryer and Winfield, 1985: 103)
21	St. Epiphanius, Giresun, Manastır (Bryer and Winfield, 1985: 127,129)
22	St. Euthymios, Trabzon, Manastır - Kudüs (Bryer and Winfield, 1985: 127, 128) -?
23	St. Thalelaios, Pontos (Bryer and Winfield, 1985: 130)
24	St. Gregory, Nysa, Trabzon, Kilise (Bryer and Winfield, 1985: 138, 197)
25	St. Philip, Trabzon, Kilise (Bryer and Winfield, 1985: 142, 143, 197)

1. *Herakleia Pontikeli Gemi Yapım Ustası Pamphilos ve Maria'nın Oğlu Phokas* (Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667; Belke, 1996: 212; Starodubcev, 2013: 52; Quirini-Poplawski, 2014: 105; Quirini-Poplawski, 2014: 105).
2. *Sinoplu Phokas* (Henri Quentin, 1908: 88,345,433,482; Zöckler, 1953: 138; Quirini-Poplawski, 2014: 105).
3. *Sinoplu Hagios Phokas (Martyr-Hieromartyr)⁹* (De Lavergne, 1858: 1076; Descubes, 1889: 727; Pargoire, 1908: 210; Van de Vorst, 1911: 252-295; Zöckler, 1953: 138; Stableford, 1998: 82; Mayer, 2006: 75; Aydın, 2011: 41; Starodubcev, 2013: 52).
4. *Sinoplu Bahçıvan Phokas* (Andrews, 1824: 36; De Lavergne, 1858: 1076; Pargoire, 1908: 210; Van de Vorst, 1911: 252-295; Zöckler, 1953: 138; Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667; Stableford, 1998: 82; Thomas, 2000: 204; Quirini-Poplawski, 2014: 105).
5. *Sinop Piskoposu Phokas* (Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667; Pargoire, 1908: 210; Mayer, 2006: 76; Starodubcev, 2013: 52).

26	St. Michael, Trabzon, Platana (Akçaabat) (Bryer and Winfield, 1985: 142, 143, 163, 218)
27	St. Orentios, Rize (Bryer and Winfield, 1985: 169, 325, 331, 332)
28	St. Pharnakios, Rize (Bryer and Winfield, 1985: 332, 334)
29	St. Barbara, Trabzon, Kilise (Bryer and Winfield, 1985: 178)
30	St. Dynamis, Trabzon (Bryer and Winfield, 1985: 184, 186, 206, 207, 222)
31	St. Athanasios, Trabzon (Bryer and Winfield, 1985: 197, 206)
32	St. Christopher, Trabzon (Bryer and Winfield, 1985: 201, 203, 204, 221)
33	St. Akindynos, Trabzon (Bryer and Winfield, 1985: 217)
34	St. Barbara, Trabzon (Bryer and Winfield, 1985: 219, 220)
35	St. Onouphrios, Trabzon (Bryer and Winfield, 1985: 219, 231)

Amasya (Amaseia) Azizleri

3 / 16 Mart. Amaseia (Amasya) Şehidi Hagios Eutropius, Martyrs Cleonicus ve Basiliscus (Driver, 2005: 236-254). **26 Nisan / 9 Mayıs.** Amaseia (Amasya) Hieromartyr ve Piskoposu Basil.

Sinop (Sinope) İli Azizleri

22 Eylül / 5 Ekim. Hieromartyr Phokas (+117) (Mayer, 2006: 75; Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667).

22 Eylül / 5 Ekim. Sinoplu Bahçıvan Martyr Phokas (yaklaşık 320) (Thomas, 2000: 204).

22 Temmuz / 4 Ağustos. Sinop Piskoposu Hagios Phokas (Thomas, 2000: 204).

⁹ Diğer bir görüş ise Hagios Phokas'ın Sinop doğumlu olduğudur. Bu görüş doğrultusunda Hagios Phokas'ın babasının adı Markion'dur. Markion kendi döneminde 140 bakire kadınla yaşadığı ilginç ilişkisi sonucunda kiliseden kovulmuş bir adam olarak ifade edilir (Pargoire, 1908: 210).

6. *Denizcilerin Koruyucusu Hagios Phokas* (Van de Vorst, 1911: 252-295; Bryer and Winfield, 1985: 71, Dip. 18; Foss, 2003: 135; Mayer, 2006: 79).
7. *Antakya'da Yılan Isırıklarıyla ölen Hagios Phokas* (Yaklaşık 320) (Van de Vorst, 1911: 252-295; Anonim, 1916: 66; Stableford, 1998: 82).
8. *Tüccarların Koruyucusu Phokas* (Van de Vorst, 1911: 252-295; Zöckler, 1953: 138; Bryer and Winfield, 1985: 71, Dip. 18).
9. *Yoksulların Koruyucusu Phokas* (Bryer and Winfield, 1985: 71).
10. *Şifa Dağıtan Phokas* (Zöckler, 1953: 138; Foss, 2003: 134; Butler, 2015: Sayfa No. Yok).

Amasya Piskoposu Asterius, Hagios Phokas hakkında çeşitli bilgiler sunar ve Phokas'ın röliklerinden bazılarını Amasya'ya götürmüştür (Andrews, 1824: 37). Kazhdan and Ševčenko, Phokas'ın bayram günlerini 22-23 Temmuz ile 21-22 Eylül olarak kabul etmektedir (Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1666).

Hagios Phokas ile ilgili çeşitli metinlerinde övgülere yer veren Hagios Asterius, Sinoplu Piskopos Hagios Phokas'ın aynı zamanda bir bahçıvan aziz olduğunu vurgulamaktadır. Thomas, Phokas adına martyrologyde dört, Hieronymianum'da ise bir defa rastladığını yazar. Thomas, aynı ada sahip üç azizin olduğunu; Hagiographlar, biri dışında diğer üç Phokas'ın misafirperver ve cömert olarak yazdığını ifade eder. Ayrıca bahçıvan Phokas'ın Sinop'ta şehit olduğuna inanılmaktadır (Thomas, 2000: 204; Butler, 2015)¹⁰.

Butler, Sinoplu Bahçıvan Phokas'ın 330'larda yaşadığını ifade eder (Butler, 2015).

Yukarıda sıralandığı kadarıyla Phokas, birçok isim ve özellikle tanımlanmaktadır. Phokas'ın hayatındaki bu karmaşa, Bizans sanatında tasvir anlayışında, atribülerinde ve hikayesel karmaşalarda kendini göstermektedir.

Phokas'ın Hayatı

Doğduğu yer olarak Herakleia Pontike kabul edilen Phokas'ın gençlik yıllarında erdemli bir yaşam sürdüğü, bilinmeyen bir tarihte buradan Sinop'a gelerek kentin sur kapılarından birinin yakınında küçük bir bahçe ve eve sahip olarak geri kalan yaşamını burada münzevi bir şekilde sürdürdüğü ifade edilir (Andrews, 1824: 36).

Evinin kapısını herkese açık tutan ve bahçesinde yetiştirdiği ürünleri insanlara ücretsiz dağıtan Hagios Phokas'ın kutsallığı ölümünden sonra çok geniş coğrafyaya yayılmıştır (Iean Thioly, 1669:

¹⁰ Butler'in 2015 tarihli çalışmasında sayfa numaraları belirtilmemiştir.

303). Phokas'ın mesleği net olarak bilinmese de iyi biri olduğu düşünülmektedir (Andrews, 1824: 36). Phokas, Sinop ile özdeşleşmiş, yaşamında ve sonrasında kentte önemli bir külte sahip olmuştur (Thomas, 2000: 204-205).

Sinop ile Phokas arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için anonim vitalara konu olmuş efsanevi bilgilere bakmanın doğru olacağı düşünülür (Anonim, 1916: 66).

Sinoplu Hagios Phokas ile Antakyalı Hagios Phokas çoğunlukla birbirine karıştırılmaktadır. Antakyalı Hagios Phokas'ın 5 Mart'ta doğduğu kabul edilir ve yılan ısırıklarıyla şehit edildiği ifade edilir. Tıbbi açıdan önemli bir külte sahip Antakyalı Phokas'a inanıp hürmet edenlerin herhangi bir yılan ısırması durumunda kilisenin kapısına gelerek Antakyalı Phokas'a dua etmesinin yeterli olacağına inanılır. Bu düşünce doğrultusunda kalplerdeki iman ve beyinlerindeki güç yardımıyla tedavinin gerçekleşeceğine, vücuttaki zehrin dışarı atılacağına inanılır¹¹ (Anonim, 1916: 66; Zöckler, 1953: 138).

Kişisel karmaşanın sebebi, aynı gün Diocletianus Dönemi'nde Kayseri ve Filistin'de başka bir Aziz'in de şehit olması olarak açıklanmaktadır. Antakyalı Hagios Phokas, 16. Papa Gregory tarafından aziz olarak kutsanmıştır (Anonim, 1916: 66).

Herakleia Pontikeli ya da Sinoplu Phokas

Karadeniz Bölgesi için arkeolojik verilerin yanı sıra, Bizans Dönemi deniz yolları ve limanları hakkında, metinlerin çeşitli bilgiler sunduğu bilinmektedir (Chotzakoglou, 2013: 94). Elçilerin Kitabı'nda anlatıldığı kadarıyla Havari Andreas ve Matthias'ın Karadeniz'de (Pontos Euxeinos) aktif bir külte sahip oldukları görülür. Bunların yanında Karadeniz'de 2. yüzyılda Hagios Hyakinthos ve Hagios Phokas'ın Pontus çevresinde yaşayan Hıristiyan nüfusa dini aşıladıkları bilinmektedir (Albrecht, 2013: 111).

Chotzakoglou, Hagios Phokas'ın Herakleia Pontike doğumlu olduğunu ifade eder. *Vita*'sına göre babası Herakleia Pontike'de bir tersane işçisidir. Burada gemi yapımı için teknik bir okul olduğunu ifade eder (Chotzakoglou, 2013: 95).

Hagios Phokas patron denizcilerin Azizi ve tehlikeli denizlerde gemicilerin koruyucusu olarak kabul edilir. Tüm ünü Karadeniz limanlarında duyulmuş kutsal bir Aziz'dir (Belke, 1996: 212; Quirini-Poplowski, 2014: 105).

Hagios Phokas'ın burada bir deniz okulunda eğitim aldığı düşünülür. İskenderiye ile Makedonya arasında yoğun bir deniz ticareti olduğu tahmin edilir ve döneme ait metinlerle arkeolojik buluntular bunu desteklemektedir (Chotzakoglou, 2013: 95-96).

¹¹ Azizlerin şifalı güçleri ve etkileri için bakınız; (Aydın, 2011: 22).

Alexandria (İskenderiye) ile ilgili bir gemi metninde Hagios Phokas'ın rol aldığı mucizevi bir olay anlatılmaktadır;

Kötü hava koşullarında 1500'den fazla erkek gemiyi aşağıya indirememiştir. Hagios Phokas, Tanrı'ya dua ederek gemiyi parçalanmaktan kurtarmıştır. Bunun yanında Hagios Phokas'ın Klonide Adası (ya da Kronide)'nin yanı sıra Makedon gemisini de çok fırtınalı ve kötü hava koşullarında Pontus'a indirdiği anlatılmaktadır. Hagios Phokas Sinop başta olmak üzere tüm Karadeniz'de büyük bir üne sahip olmuştur. Hagios Asterios, Amasya piskoposu iken Hagios Phokas'ın mucizelerinin Karadeniz gibi büyük bir deniz ağının dışında Ege Denizi ve Adriyatik Denizi'nden Batı Okyanusu'na kadar çok geniş bir coğrafyada sınırları aşan bir külte sahip olduğu bilinmektedir. Hagios Phokas, Karadeniz'de denizlerin koruyucusu olarak kabul edilir ve onun adıyla Tanrı'ya dualar edilir. Hagios Phokas Karadeniz'in yanında aynı zamanda 8. yüzyıla Ege ve Akdeniz'in kıyı kentlerinin yanında adaların çoğunda da etkin bir üne sahipken 8. yüzyılda itibarını Hagios Nikholaus'a bırakmıştır. Bütün bunların yanında Hagios Phokas'ın yaygın ünü Karadeniz'de birçok liman ve yelkenli gemilerle ilgili hikâyelerde görülmektedir (Chotzakoglou, 2013: 96).

Hagios Phokas kültürünün 10. yüzyıla kadar çok geniş bir coğrafyada aktif bir şekilde devam ettiği görülür (Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667). Hagios Phokas'ın daha on yaşındayken şeytan kovma mucizeleri olduğu ifade edilir (Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667). Hakkında birçok hikâyeye yer verilen Phokas'ın gemi kurtarma maceraları çoğunluktadır. Bir gün Makedonya'dan gelen bir geminin Pontos kıyılarına yaklaştığında batma tehlikesi geçirdiği anlatılır. Hagios Phokas tüm bu olanlar üzerine küçük bir gemiyle batma tehlikesi geçiren gemiye yaklaşır ve pelerinini geminin üzerine atar. Bunun üzerine fırtınalı deniz birden sakinleşir ve gemi batmaktan kurtulur. Bu hikâye Karadeniz sahil beldelerinde ve gemiciler tarafından hala anlatılmaktadır (Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667).

Karadeniz'de Erken Hıristiyan Dönemi'nde önemli bir ticari ağ görülür. Bu ticari bağlantıyı algılamak için Karadeniz limanları, kıyı kentleri ve bölgedeki inanç kültürünü incelemek gerekir. Karadeniz kıyısındaki şehirler ve limanlar korunaklı olarak inşa edilmiştir. Sinop'tan İstanbul'a kadar olan sahil kesimi Hagios Phokas için çok önemlidir. Yerel Hagios Phokas'ın ünü Karadeniz'de yelkenli gemilerde ve ticari faaliyetlerde kendini göstermektedir (Chotzakoglou, 2013: 97).

Erken Bizans sanatında Aziz özelliklerini incelemek gerekirse (St. Apollinare Nuovo Kilisesi'ndeki Hagios Agnes'e eşlik eden koyun tasvirlerini Post-İkonoklast sanatlarında görmek mümkündür. Bu uygulamadan yola çıkarak bazı azizlerin kalıcı belirli atribüsel nesnelere olduğu görülür. Hagios Petrus'un atribüsünün tasvirlerinde Sina Manastırı örneğinde olduğu gibi anahtar olduğu ifade edilir. Kiev Ayasofya'nın güney galerisinde yer alan Hagios Phokas tasvirindeki

kürek de Hagios Phokas'ın denizci-gemicilerin Azizi olduğuna açıklayan en önemli atribüsel simgedir (Resim 1) (Grotowski, 2010: 146, Fig. 7).

Resim 1. St. Phokas, Kiev St. Sophia Kilisesi, Fresko, 11. Yüzyılın İkinci Yarısı (Grotowski, 2010: 146, Fig. 7)

Hagios Phokas Kültü'nün Geç Ortaçağ'da Karadeniz ve çevresinde yaygın bir inanç sistemine sahip olduğu bilinir. Zamanla Hagios Phokas, Trabzon'da Hagios Eugene'den sonra önemli ikinci aziz haline gelmiştir. Özellikle denizcilerin koruyucu azizi olarak kabul edilmiştir (Quirini-Poplowski, 2014: 106).

Andreas Libadenos tarafından 14. yüzyılda "Phokas için kaside" yazılmış, 15. yüzyılda ise Kardinal Bessarion tarafından övgülerle karşılanmıştır (Quirini-Poplowski, 2014: 106).

Phokas'ın Ölümü

Phokas'ın doğumu, hayatı ve kişiliği gibi ölümü de çelişkilidir. Çünkü Phokas'ın ölümü İmparator Traianus Dönemi (98-117) (Mayer, 2006: 76; Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667; Pargoire, 1908: 210) ya da İmparator Diocletianus Dönemi (284-305) 'nde 303 yılında olarak kabul edilir (Andrews, 1824: 36; Van de Vorst, 1911: 252-295; Bryer and Winfield, 1985: 71, Dip. 18).

İmparator Traianus (98-117) ve Diocletianus Dönemi (284-305) gibi tarihsel açıdan en az 200 yıllık bir farkı göz ardı etmek pek mümkün değildir (Zöckler, 1953: 138; De Lavergne, 1858: 1077).

Andrews tarafından Pontus Piskoposu olarak ifade edilen Phokas'ın, Traianus Dönemi'nde sıcak su dolu bir kuyu içine atılarak işkence edildiği düşüncesine kuşkulu bakar. Pokas ile ilgili birçok hikaye mevcuttur. Onlardan biri İmparator Traianus Dönemi'nde sıcak suya atılarak haşlanması yanında Diocletianus Dönemi'nde 303'te Pontus'ta idam edilerek öldürülmesidir. Çeşitli araştırmacılar tarafından

eleştirel yaklaşımın Phokas'ın bahçıvan olduğu düşünülür (Andrews, 1824: 36).

1. İmparator Traianus Dönemi Phokas;

İmparator Traianus Dönemi'nde kireç ocağı içindeki kızgın suda idam edildiğine inanılan Sinoplu Phokas'ın daha sonradan kutsal sayılarak Aziz ilan edildiği görülür (Henri Quentin, 1908: 88-89, Dip. 5, 345, 433, 482). Kazhdan and Ševčenko, İmparator Traianus'un yönetimi altında öldürülen Phokas'ın aynı zamanda Piskopos olduğunu ifade etmektedir (Pargoire, 1908: 210; Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667). Bryer ve Winfield, Phokas'ın imparator Traianus Dönemi'nde yoksullara yardım eden koruyucu bir aziz olduğunu ve bu dönemde öldürülmüş olabileceğini düşünür (Bryer and Winfield, 1985: 71).

2. İmparator Diocletianus Dönemi Phokas;

İmparator Diocletianus Dönemi'nde 303 yılında Hıristiyanlar üzerinde büyük bir katliam gerçekleştiği sırada Phokas'ın öldürüldüğü düşünülmektedir. Katolikler bunu 22 Eylül olarak kabul edip kutlamaktadır.

Phokas'ın ölümü ile ilgili resmi bir belgeye dayanmayan anonim bir hikaye anlatılmaktadır. Anlatılanlara Amasya Piskoposu Hagios Asterius'un Vitasi'nda rastlamak mümkündür (Van de Vorst, 1911: 252-295; Bryer and Winfield, 1985: 71, Dip. 18).

Phokas, Hıristiyan olduğu düşünülerek Diocletianus'un askerleri tarafından öldürülmek üzere görevlendirilir. Hikayeye göre imparatorun askerleri akşama kadar Phokas'ı arar fakat bulamazlar. Gece konaklamak için birinin evine misafir olurlar fakat o kişi de Phokas'tır. Bu durumu bir tek Phokas bilir ve akşam kendini askerlere tanıtmadan evinde misafir olarak ağırır. Gece askerler uyurken evinin bahçesinde kendi mezarını kazın Phokas sabaha kadar dua eder. Phokas, sabah olduğunda askerlere;

"Sizin aradığınız Phokas benim!" der (Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667).

Bunun üzerine askerler de onun misafirperverliğinden etkilenerek kendilerine verilen görevi yapıp yapmamak konusunda tereddüdedüşerler. Fakat Phokas, bu olayın onların değil imparatorun sorunu olacağını altını çizerek efendilerine itaat etmeleri konusunda ısrar eder. Sonunda Diocletianus'un askerleri Phokas'ın başını keser (Resim 2) (Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667). Bu hikaye, Basil II Menologion'da hem anlatılmış hem de tasvir edilmiştir.

Resim 2. Baş Kesilmek Üzereyken Hagios Phokas, Basil II Menologion (Biblioteca Apostolica Vaticana), Heidelberg University Library¹²

Baş kesilerek öldürülen Phokas'ın doğruluğu ve dürüstlüğü imparatorluk tarafından kendisini öldürmek için gönderilen askerlerle olan diyalogundan anlaşılmaktadır (Andrews, 1824: 36). Ayrıca kendini öldürmeye gelen cellatlarla arasındaki diyalogta gösterdiği kararlılık, Hristiyanlar için geçerli bir uygulama olarak kabul edilmektedir (Iean Thioly, 1669: 303-304).

Sinop'un yerel halkı tarafından ölü bedeni gömülen Phokas'ın mezarı üzerine büyük bir kilise inşa edilmiştir. Yapının tarihi ve konumu henüz bilinmemektedir (Thomas, 2000: 204; Butler, 2015: Sayfa No.Yok). Descubes; Konstantin Dönemi'nde Hristiyanlar tarafından Phokas'ın kalıntıları bir araya getirilerek üzerine, onun adına bir bazilika inşa edildiğini yazar (De Lavergne, 1858: 1077; Descubes, 1889: 727).

Zamanla Doğu'da çok önemli bir tapınıma sahip olan Hagios Phokas'ın günü Yunanlar tarafından 23 Temmuz, Latinler tarafından ise 14 Temmuz olarak kabul edilmiştir (Henri Quentin,1908: 48, 88; De Lavergne, 1858: 1077).

¹² (http://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.gr.1613/0080 01.03.2016-11:30)

Hagios Asterius ve Ioannes Chrysosthomos'un Vaazlarında Hagios Phokas

Amasya Piskoposu Hagios Asterius'un, Phokas hakkındaki övücü sözleri, Hıristiyan Hacılar'ın çok uzak mesafelerden Sinop'taki Phokas'ın mezarı ve kilisesine akın etmelerini sağlamıştır. Phokas'a gelenlerin şifa aldıkları ve yoksulluklarının gittiklerine inanılmıştır. Bundan dolayı da kiliseye akınlar her geçen gün artmıştır. Tıpkı Sinop'taki bu kilisede olduğu gibi başka birçok alanlarda da Hıristiyanların istemleri üzerine Hagios Phokas'ın kutsal emanetlerinin çeşitli bölgelere ve kiliselere aktarıldığı düşünülmektedir¹³ (Thomas, 2000: 204). Çeşitli dönemlerde Phokas'ın kutsal emanetlerini, Amasya dışında Roma ve Antakya'ya da aktarıldığı bilinir. Hatta bunların yanı sıra Sidon'da bir kült alanı oluşmuştur (Thomas, 2000: 205). Hagios Phokas'ın röliklerinin 111 bazilikaya dağıtıldığı ifade edilen Henri Quentin, bu yapıların Fransa'daki Havariler ile Viyana'da yer aldığını belirtir (Henri Quentin, 1908: 88). 4. yüzyılda Ioannes Chrysostomos 13 Eylül'deki bir vaazında Phokas'a yer vermiştir. Bundan sonra da Phokas aziz ilan edilmiş ve zamanla da denizcilerin azizi haline gelmiştir. Phokas'ın zamanla zararlı hayvanların ısırıklarına ve zehirlerine karşı tedavi dağıttığına inanılmıştır (Thomas, 2000: 205). Mayer, İstanbul'a rölikleri aktarılan Phokas'ın, Hieromartyr Phokas olduğunu ve özellikle boğulmak üzere olanlarla yangınlarda zarar görenlerin koruyucusu olarak kabul edildiğini belirtir (Mayer, 2006: 76).

Quirini-Poplawski, Hagios Phokas'ın röliklerinin 404 yılında Ioannes Chrysostomos tarafından İstanbul'a aktarıldığı yazar (Quirini-Poplawski, 2014: 105). Bu hususta Butler, röliklerin İstanbul'da gerçekleştirilen büyük bir törenle kiliseye yerleştirildiğini düşünür (Andrews, 1824: 37; Butler, 2015: Sayfa No.Yok). Mayer ise Phokas'ın röliklerinin İstanbul'a aktarıldığı tarihi 9 Ocak 400 civarı olarak açıklamaktadır. Ayrıca tören eşliğinde gerçekleştirilen bu işlemlere imparator ve imparatoriçenin de eşlik ettiğini belirtir (Mayer, 2006: 75-76).

Ayrıca Butler, Phokas'ın kutsal emanetlerinin paylaşılması ve kutsal röliklerin her bölgeye aktarılması için insanların birbirleriyle yarıştığını yazar (Andrews, 1824: 37).

Pontus'ta Hagios Phokas adında iki şehit bulunmaktadır. Şehitlerden biri Sinop Piskoposu'dur ve İmparator Traianus'un yönetimi sırasında şehit olmuştur. Diğer bir şehit ise Ioannes Chrysostomos tarafından vaaz edilmiştir. Bu durumda, hangi azizin (Hagios Phokas) emanetlerinin İstanbul'a taşındığı bilinmemektedir. Bu iki Phokas'ın birbirinden farklı olduğu düşünülmektedir. Bunlardan biri (Hagios

¹³ Azizlerin rölik ve kalıntılarının çeşitli bölgelere taşınmaları ile bölgedeki yerleşik Pagan kültürleri yok etmek için Azizler üzerinden yürütülen rölik kültürü için bakınız; (Aydın, 2011: 24-25).

Phokas) bahçivandır ve aynı zamanda denizcilerin koruyucusu olarak kabul edilmektedir. Bunlardan biri olan Hagios Phokas, Amasea piskoposu Asterius tarafından kutsanmıştır. 400'lere tarihlendirilen Hagios Phokas kültü kapsamında incelenen iki azizin, çeşitli araştırmacılar tarafından aslında tek bir aziz olduğu ifade edilmektedir (Mayer, 2006: 76).

Ioannes Chrysosthomos'un vitasından bilgilere yer veren Mayer, İstanbul'a getirilen Hagios Phokas'ın röliklerinin iki gün boyunca devan eden kutlamalarda, imparator ve imparatoriçe eşliğinde bütün halkın katıldığını yazmaktadır. Bu kutlamalar esnasında Ioannes Chrysosthomos, İsa'nın kutsallığı üzerine birçok vaaz vermiştir. Halkın gözünde Hagios Phokas'ın büyük bir Hıristiyan şehidi olduğunu, sudan ve ölümden korkmadığını söyleyen Ioannes Chrysosthomos, bu özelliklerinin törende bulunan halk tarafından benimsenmesi gerektiğini belirtmiştir (Mayer, 2006: 76-78).

HAGIOS PHOKAS ADINA İNŞA EDİLEN KİLİSELERDEN BAZILARI

Hagios Phokas, 4. yüzyıldan itibaren başta Karadeniz olmak üzere Ege, Akdeniz ve Adriyatik Denizi'ne kadar olan geniş coğrafyalarda önemli bir külte sahip olan Phokas'ın rölikleri birçok yere taşınmıştır. Taşındıkları yerlerde adlarına kiliseler inşa edilen Phokas'ın adına, deniz ve okyanusa kıyısı olan kentlerde kiliselerin inşa edildiği görülür.

Aziz kültü üzerinden taşınan popüler inanç uygulamaları kendini 5. yüzyılda aktif bir şekilde göstermeye başlamıştır. Azizlerin kutsal emanetleri (tamamı ya da bir bölümü) çeşitli yerlere toplanarak şifa ve inanç kültürü oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu görevleri Gregorius ve Asterius gibi önemli din adamları üstlenmiştir (Driver, 2005: 251).

Dört ayrı Aziz olan ve birçok hikayeye sahip Phokas kültü ortaya çıktıktan yaklaşık yüzyıl sonra (M.S. 5. yüzyılda) tek bir kült olarak birleştirilmiştir. M.S. 7. yüzyılda doğuda İstanbul ve batıda Roma olmak üzere Phokas'ın birçok yapısı inşa edilmiştir (Starodubcev, 2013: 52).

Denizcilerin koruyucu azizi olduğu ifade edilen Hagios Phokas'ın Sinop'ta 5. yüzyılda kalabalık hacı topluluklarına hitap ettiği bilinmektedir. Bu dönemde Hagios Phokas kültü büyük bir şekilde kendini göstermiştir (Foss, 2003: 135).

Phokas kültü, denizcilerin aracılığıyla kısa süre içinde Sicilya, Karadeniz, Ege ve Akdeniz'deki sahil kentlerine taşınmıştır. Denizciler, Hagios Phokas'ın adına Sicilya Priolo'da, Girit Adası'nda ve Antakya yakınlarında (Bassoufan'da 496) kiliseler inşa etmiştir. Kappadokia'da Hagios Phokas'a bağlılık duyanlar Kappadokia Bölgesi'ndeki birçok kiliseye de Hagios Phokas'ın duvar resmini yaptırmıştır (Starodubcev, 2013: 52).

10. yüzyıldan itibaren Karadeniz'de lokal bir inanç sistemine sahip Phokas'ın adına kiliselerin inşa edildiği bilinmektedir. Başta Sinop, Trabzon, Amasya, Giresun ve İstanbul'da Phokas'ın adına inşa edilmiş

birçok yapının adı bilinir fakat yapıların çoğu ya yıkılmış ya da yerleri bilinmemektedir. Mevcut yapılar da kitabe ve yazıtlarla desteklenmedikleri için netlik kazanmamıştır.

Sinop Hagios Phokas Kilisesi

Sinop'ta Hagios Phokas'ın evi ve bahçesinin yakınında hemen ölümünün ardından M.S. 4 yüzyılda bir kilise inşa edildiği bilinir. Yapının boyutu, plan tipi ve mimarisinin yanında ilk inşa tarihi alan net olarak bilinmemektedir (Zöckler, 1953: 138; Starodubcev, 2013: 52).

Sinop'ta Hıristiyan yaşamının Hagios Phokas ile başladığını belirten Bryer ve Winfield, günümüzde Phokas Kültü hakkında somut verilerin yetersiz olduğunu görür (Bryer and Winfield, 1985: 70).

Araştırmacılar Hagios Andreas ile Hagios Phokas'ın hemen hemen aynı karakterde Azizler olduğunu savunur. Phokas, denizcilerle birlikte şehirdeki tüccarlarının koruyucusu olarak da kabul edilir. Ayrıca Phokas, bahçıvan ve Sinop Piskoposu (iki figür de görünüşte aynıdır) olarak kabul edilmektedir (Van de Vorst, 1911: 252-295; Bryer and Winfield, 1985: 71, Dip. 18).

Iustinianus Dönemi'nde Sinop önemli bir yer halini almıştır. Tiberius II. Dönemi'nde 580 yılında Sinop Limanı'ndan Rusya'ya bir sefer düzenlenmiştir. Kuzey Karadeniz'de Sinop limanının aktif olduğu bilinmektedir (Bryer and Winfield, 1985: 71). 793 yılında Sinop Teması, Ermeni Kalesi haline gelmiştir. 793 yılında görülen isyan Piskoposu Gregory ile son bulmuştur. 834 yılında Arap hakimiyeti altında kalan Sinop 838 yılında Arap akınlarından kurtulmuştur (Bryer and Winfield, 1985: 71).

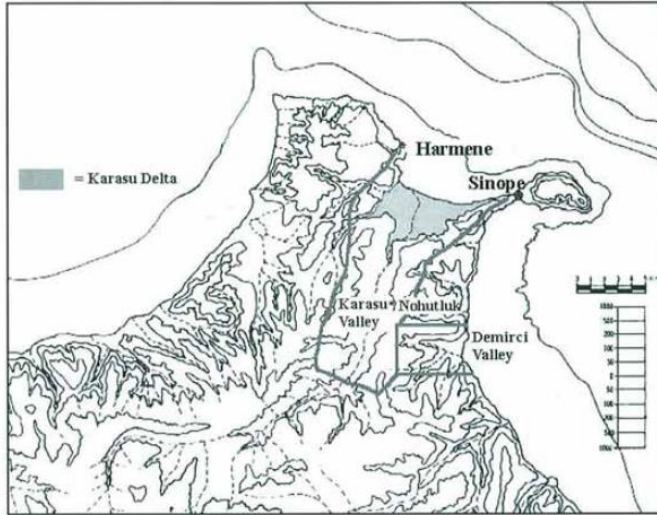
1080'lerde Aleksios Komnenos, tekrardan Hagios Phokas kültürünü canlandırmak için çalışmalar yaparak festival şeklinde Hagios Phokas kutlamaları düzenlemiştir. Diğer bölgelerde etkisini büyük ölçüde kaybeden Hagios Phokas Kültü, imparator Aleksios Komnenos ile Sinop'ta tekrardan canlılık kazanmıştır. 1302'lerde Sinop'ta Ortodoks inancında yerleşik bir piskopos inancı bulunmaktaydı. İlk başlarda Amasya, daha sonraları da Limnia bölgelerine kadar uzanan Hagios Phokas Kültü metropolün çöküşüyle birlikte Sinop'a izole bir inanç halini almıştır. 14. yüzyıldan itibaren tamamen Türk hakimiyeti altında kalan Sinop'ta, Phokas kültürü zamanla zayıflayarak yok olma derecesiyle karşı karşıyadır. 1461'den sonra Sinop'ta Osmanlı hakimiyeti başlamıştır. Hıristiyanlar bu süreçten olumsuz etkilenmiş ve Phokas kültürü giderek zayıflamıştır (Bryer and Winfield, 1985: 72).

Bryer ve Winfield, fetih sonrasındaki yapıları sayarken bölgedeki kiliseler hakkında da çeşitli tahminlerde bulunmuştur. Kentte yer alan büyük boyutlu kilisenin Hagios Phokas ya da Panagia'yaatfedilmiş olabileceğini düşünür ve kilisenin 11. yüzyıl sonlarında Türkler tarafından yıkılmış olabileceğini belirtir (Bryer and Winfield, 1985: 75). 13. yüzyılda tahrip olan kiliselerin restore edilerek cami haline

dönüştürüldüğünü belirten araştırmacılar, kentin kilisesinin *Alaeddin Camii* adıyla anıldığını belirtir. Ayrıca Alâeddin Keykubad (1219-1236) tarafından inşa edilen yapı 1254-1265 arasında Trabzon'un fethi sırasında kilise olarak kullanılmıştır. Pervaneoğulları (1277-1322) tarafından tekrar cami haline dönüştürülür (Bryer and Winfield, 1985: 75).

Sinop'un merkezinde yer alan Sakarya Caddesi, kentin ana ekseninde önemli bir konuma sahiptir. Evliya Çelebi Hagia Sophia adlı bir kilisenin sonradan cami haline dönüştürüldüğünü yazar. Makarios, Sinop'ta Hagios Theodore (St. Andrew) ve Hagios Nikholaus Kiliseleri başta olmak üzere toplam yedi kiliseden bahseder (Bryer and Winfield, 1985: 75).

19. yüzyılın sonlarında Sinop'ta 15. Ortodoks Kilisesi'nin olduğu bilinir. Karusa'da Ortaçağ'a tarihlendirilen Başmelekler Kilisesi'nden bahsedilmektedir. Sinop'a 6 saat mesafede yer alan Tıklan'da Theotokos Kilisesi ve Hagia Mary Kilisesi ve Erken Türk yerleşiminin olduğu dönemde Balat Kilise yer almaktadır (Resim 3) (Bryer and Winfield, 1985: 75).

Resim 3. Sinop Yerleşim Alanı (Doonan and Gantos and Hiebert and Yaycıoğlu and Besonen,2001: 124, Fig. 1)

Sinop'ta 1990'larda gerçekleştirilen arkeolojik kazı çalışmalarında, Hagios Phokas adına inşa edilmiş, Erken Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen (Mozaik döşeli) bir kilise tespit edilmiştir. Phokas kültürünün Erken Bizans Dönemi'nde yaygın bir inanç sistemine sahip olduğu bilinmektedir (Quirini-Poplawski, 2014: 106). Ayrıca Aklıman Sarıada'da bir kilise yer almaktadır (Resim 4). Net bir bilgi

(yazıt-kitabe) bulunmamakla birlikte bölgedeki hakim inanış bu düşüncüyü daha güçlü kılmaktadır.

Resim 4. Akliman Sariada Kilise (Doonan and Gantos and Hiebert and Yaycıoğlu and Besonen, 2001: 133, Fig. 17)

Araştırmacılar çeşitli kültürler yardımıyla bölgelerde dini hareketlilik kazandırıldığını belirtmektedir. Bunun yanında bölgede ekonomik açıdan da canlılığın sağlandığı ifade edilir ve bunun için de Sinop'ta Hagios Phokas'ın ayrı bir öneme sahip olduğu düşünülür. Eğer bu kültür oluşmasaydı Sinop'ta ve yakın bölgelerde ekonomik canlılığın oluşmasının pek mümkün olmayacağı tahmin edilir (Bryer and Winfield, 1985: 168).

Amasya (Amaseia) Hagios Phokas Kilisesi

Hagios Phokas denilince akla ilk olarak Sinop ve Amasya gelmektedir. Hagios Phokas adına Amasya'da Hagios Asterius tarafından bir kilise inşa edildiği bilinir. Yapının kesin inşa tarihi ve durumu hakkında henüz net bir bilgi yer almamaktadır. Araştırmacı Driver, Diogenes ve Phokas'ın aslında Sinop'un iki felsefi karakteri olduğunu savunur. İkisinin de ahlaklı, zeki, cömert, zalimlere karşı direnen ve misafirperver oldukları düşünülür. Driver, Hagios Phokas ile Diogenes'i ortak özellikleri açısından bir tutar ve ikisinin de dünyevi hayattan kopuk olduklarını yazar. Aynı zamanda Diogenes ve Phokas'ın kendi mezarını kendisi kazan, çalışkan ve felsefi kişiler olduklarını belirtir. Bunun dini kişiliklerinin yanında, Hagios Phokas'ı gelişmiş bir Diogenes olarak düşünmenin doğru olacağı ifade edilebilir (Resim 5) (Driver, 2005: 243).

Resim 5. Sinoplu Diogenes (Braund, 2011: 12, Fig. 1)

Hagios Asterius'a göre martyrlar İsa gibi dünyevi hayatlarında çeşitli işkenceler görmüş kutsal kişilerdir. Bundan dolayı da Hagios Phokas'ı onore eden sözleriyle kutsamıştır. 4. yüzyılda İsa gibi münzevi bir yaşam biçimi kendini gösterir. Bu dönemde Diocletianus'un imparatorluk topraklarında çeşitli zulümler gerçekleştirdiği bilinmektedir (Driver,2005: 244-245). Şehit mezarlarının çevresinde basit bir düzenlemeyle geniş kompleks yapılar oluşturularak buralarda kiliseler inşa edildiği görülür. Bu uygulamalara Ioannes Chrysosthomos döneminde yaygın bir şekilde rastlamak mümkündür. Şehitlerin kutsal emanetleri taşınarak ya da oldukları alanlarda kiliseler inşa edilerek kutsal sayılır (Driver, 2005: 249).

Hıristiyanlık uğruna ölme ve şehit olma kavramı tamamen popüler bir erdemdir. Kişilerin ölüm öncesindeki hayatlarının ölüm sonrasındaki durumlarını etkilediğine inanılır. İnsanlar şehitleri uğruna türbelere akın eder, çeşitli hediyeler sunar ve dileklerde bulunur, bu sayede hem popüler bir alan hem de ticari uygulama kendini gösterir (Driver, 2005: 250).

Amasya'da Hagios Phokas adına büyük bir kilise inşa edilmiştir. Çeşitli pahalı lüks hediyelerle süslenen kiliseye imparatorlar hediyeler göndermiştir (Driver, 2005: 249). Sinop'taki Hagios Phokas Kültü'de bu popüler uygulamalardan biridir. Hagios Phokas misafirperverliği ve cömertliğiyle Hıristiyanlar arasında öne çıkmıştır. Tanrı katında cömert ve erdemli biri olarak kabul edilmiştir. Şehit olarak kabul edilen Hagios Phokas'ın mezarına sıkıntı çeken, fakir ve hastaların derman bulmak için geldikleri bilinmektedir. Hagios Asterius, Phokas'ın denizciler arasında

da etkin bir kimliğe sahip olduğunu savunur. Denizcilerin, sağ salim gerçekleştirdikleri seyahatlerinin dönüşünde başış amacıyla kendi aralarında topladıkları paraları yanaştıkları limanlardaki yoksul ve sefil halka dağıtarak hayatta kaldıkları ve boğulmadıkları için Hagios Phokas'a şükürlerini sundukları bilinir (Driver, 2005: 250).

Azizlerin kutsal emanetleri (tamamı ya da bir bölümü) çeşitli yerlere toplanarak şifa ve inanç kültürü oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu görevleri Gregorius ve Asterius gibi önemli din adamları üstlenmiştir. Amasya üzerine aktarılan azizlerin kalıntıları buna örnektir (Driver, 2005: 251-252).

451 tarihli *Kadıköy Konsili*'nde Samsun ve Amasya'dan Phokas adında bir piskoposun konsile katıldığı görülür fakat 12. yüzyılın ortalarından sonra hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılmaz (Bryer and Winfield, 1985: 92-93).

Hagios Phokas zamanla Amasya'dan bir piskopos olarak karşımıza çıkmaktadır. 13. yüzyıla kadar Amasya'nın Piskoposluk listelerinde görülen Hagios Phokas, 1315 yılında açıklanan edebi ya da sigilography kayıtlarına göre bölgede en az on yedi ortaçağ piskoposunun yer aldığı görülür (Bryer and Winfield, 1985: 71).

Trabzon Hagios Phokas Manastırı Kilisesi

Çeşitli yerde olduğu gibi Trabzon'da da Hagios Phokas adına inşa edilmiş iki kilisenin olduğu ifade edilir. Manastır olduğu ifade edilen yapılar günümüzde tartışmalıdır (Quirini-Poplowski, 2014: 106).

Trabzon, Hagios Phokas Manastırı (του Διάπλου), Kordyle'deki Manastır ile karıştırılmaması gereken ve 980 yılına tarihlendirilen (Trabzon'a gidiş-geliş mesafesindeki manastır olduğu tahmin edilir¹⁴. Çünkü Hagios Athanasios'un hafta sonunda ayin yapmaktadır. Ioannides, manastırı günümüzde (Trabzon Havaalanı ve Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin güneyinde) Hotz-Kymena'daki harabeler olarak konumlandırır. Synaxarion, Τζαμπύρου'da demir zengini bir eyaleti bu manastıra verir; Sourmaina'nin (Sürmene) doğusunda Çamburnu diye bir yer vardır, fakat Yason Burnu'nda Chalybian'ın demir zengini topraklarında yer alan Çamburnu'nun burası olması daha büyük bir olasılıktır (Bryer, 1975: Dip. 32).

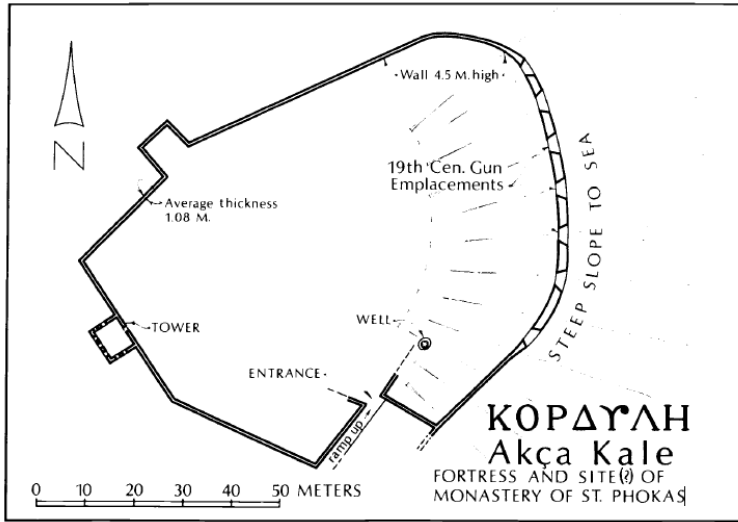
¹⁴ Bryer ve Winfield çalışmalarında Hagios Phokas Kilisesi hakkında çeşitli görüşler ileri sunmuştur. Kordyle (Akçakale)'de burunun doğu kıyısında Hagios Phokas Kilisesi yer almaktadır. Müstahkem manastır yapısı tamamen doğal bir tepe üzerindedir ve burunun güneyindeki liman korunaklı bir yapıdadır. Manastırın hemen arkasında Karadağ sırası yer alır. Bundan dolayı da limanın korunaklı ve tahkimatlı bir yapıya sahip olduğunu ifade eder (Bryer and Winfield, 1985: 10).

Trabzon'da Hagios Phokas adına inşa edilmiş iki kilise olduğu düşünülmektedir. Bunlardan ilki muhtemelen imparator Alexios II. tarafından inşa edilen Kordyle Kale (1297-1350)'de yer alır ikincisi ise trabzonun batısındaki Yoros Burnu üzerinde yer almaktadır. Alexios III tarafından Kordyle'de 1362 yılında bir manastır inşaa edildiği bilinmektedir (Quirini-Poplowski, 2014: 106).

Foss, araştırmalarında Karadeniz’de Hagios Phokas adında önemli bir azizin olduğunu ifade etmektedir. Karadeniz’in büyük bir limanı olan Trabzon’da Hagios Phokas adına inşa edilmiş çeşitli yapıların olduğu belirtir. Hagios Eugenios (burada tartışılan bir konudur) Trabzon’da 13. yüzyıla tarihlendirilen Hagios Phokas Manastırı’ndan bahsetmektedir (Foss, 2003: 134).

Bu manastır yapısının bu dönemde birçok Hıristiyan halkı ağarladığı ifade edilir. Foss, kentin batısındaki kilisenin bütün gece hizmet verdiğini, ayrıca bu yapının 1361’de restore edildikten sonra 15. yüzyıl sonuna kadar Hıristiyanlar tarafından aktif bir şekilde ziyaret edildiğini yazmaktadır (Foss, 2003: 134). 14. yüzyılda Trabzon’da Aleksios Komnenos III. Dönemi’nde Hagios Phokas adına bir kilise inşa edildiği bilinir fakat yapı hakkında kesin bir bilgi yoktur (Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667).

Kilise kaynaklarında net bir şekilde belirtilmeyen Phokas kültürünün 10. yüzyılda Trabzon’da tekrar güç kazandığı ifade edilir. 14. yüzyıla yakın bir tarihte ayakta olan kilisenin günümüzdeki konumu net olarak bilinmemektedir. Hagios Phokas kültürünün, Trabzon ve Sinop’ta önemli bir hac kitlesine sahip olduğu düşünülür. Buldukları alanda Geç Antik Dönem kültürleri ile ilişkili olduğu düşünülen Phokas kültürünün Sinop ve Trabzon gibi korunaklı alanlarda devam ettiği düşünülür (Foss, 2003: 135).

Resim 6. Trabzon Akçakale, Hagios Phokas Manastırı ve Kilisesi (Bryer and Winfield, 1985: Plan 34)

Giresun Hagios Phokas Kilisesi

Anadolu’nun çeşitli sahil beldelerinde olduğu gibi Giresun’da da Hagios Phokas adına inşa edilmiş bir kilisenin yer aldığı bilinmektedir.

Giresun'un 4.2 km. kuzeydoğusunda Ares Adası üzerinde (günümüzde Puga Adası) Eleousa ya da Sinoplu Hagios Phokas adına inşa edilmiş bir kilisenin yer aldığı düşünülmektedir (Bryer and Winfield, 1985: 126).

Çeşitli araştırmacılar tarafından Hagios Phokas, Eleousa, Hagios Thalelaios ve Hagios Sabbas'a adanmış olabileceği tartışılan Orta Bizans Dönemi'ne tarihlendirilen kilise; konumu ve bölgede etkin Phokas kültü göz önünde bulundurulduğunda yapının Hagios Phokas'a ait olabileceği tahmin edilir (Bryer and Winfield, 1985: 130; Quirini-Poplowski, 2014: 105, 107).

Giresun'da en az iki manastırın olduğu bilinir. 19. yüzyılda tahrip edilen Hagios George Manastırı'nın Gedik Kaya olarak adlandırılan yüksek bir konumda yer aldığı bilinir. Gedik Kaya Kalesi'ndeki şapelin kalıntıları buna açıklık kazandırır. İkinci manastır ise Kerasus'ta yer alır ve Hagios Epiphanius'a adandığı bilinir¹⁵(Bryer and Winfield, 1985: 127).

İstanbul Hagios Phokas Kilisesi

Janin, İstanbul'da Hagios Phokas adına inşa edilmiş sadece bir manastırın olduğunu ifade etmektedir (Janin, 1951: 184).

Quirini-Poplowski, Hagios Phokas kültürünün izlerini araştırmıştır. Çalışmaları doğrultusunda İstanbul'da Hagios Phokas adına atfedilmiş bir kilise olduğunu tespit etmiştir (çalışmaları Janin'in çalışmalarına dayanmaktadır) ve bu yapının İstanbul'un fethinden önce ayakta olduğu düşünülmektedir. 1480 öncesinde Santa Parole olarak ifade edilen yapının Phokas'a adanmış bir kilise olduğu düşünülür (Quirini-Poplowski, 2014: 104).

Avrupa Yakası'nda Modern Ortaköy'de yer alan Hagios Phokas Kilisesi'nin çeşitli evrelerden geçerek 1856'da tekrardan inşa edildiği zamana kadar ayakta olduğu düşünülmektedir (Karaca, 2008: 391).

Resim 7. İstanbul Hagios Phokas Kilisesi, Doğu Cephe (Karaca, 2008: 390)

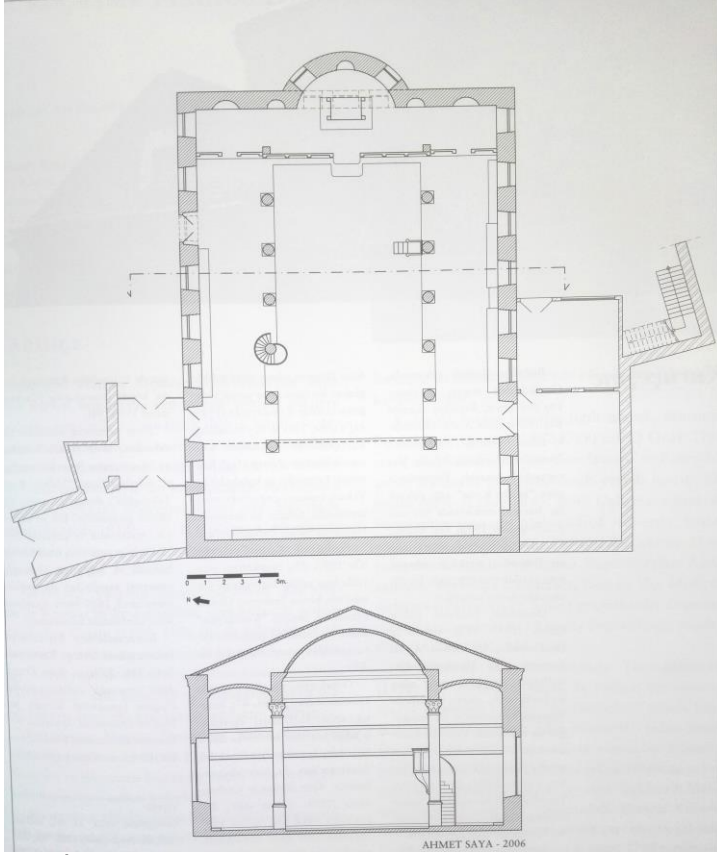
¹⁵ 998'de Patrik olarak Zinios II (996-98), Nicholas verilen Alania'daki Hagios Epiphanius Manastırı için typikon hazırlamıştır (Mayıs 1024) (Bryer and Winfield, 1985: 127).

Janin, Hagios Phokas Manastırı hakkında çeşitli bilgiler sunmaktadır. Hagios Phokas Manastırı'nın adı Pera Sant'Angelo hakkında konuşurken akla geldiğini belirtir. 13 Nisan 1217 tarihli Honorius III. tarafından imzalanan Manastır belgesinde bu yapı hakkında bilgiler yer almaktadır. Ne yazık ki bu anlaşma hakkında hiçbir şey bilinmemektedir (Janin, 1944: 180; Janin, 1968: 172).

Janin, Hagios Phokas Manastırı'nın modern Ortaköy sınırlarında kaldığını yazarken Hagios Angelo manastırın Anaple civarında olduğunu belirtir. Buranın zamanla tahrip edildiğini ya da bir yol ile apartmanın altında kalmış olabileceğini düşünür fakat günümüzdeki bilgiler ışığında kesin bir ifadeye bulunmak pek mümkün değildir (Janin, 1944: 180). Araştırmacı Pargoire de yapının Ortaköy civarında olduğunu ifade eder fakat tarihi ve kesin inşa edildiği alan hakkında herhangi bir bilgiye yer vermemiştir (Pargoire, 1908: 204).

Basileios I. (867-886) tarafından İstanbul'da Hagios Phokas adına bir kilise inşa edildiği bilinmektedir. Janin, Bizans Dönemi'nde yaklaşık 500 din adamının burada hizmet ettiğini yazmaktadır (Eyice, 1976: 24).

1719 yangınında zarar gören yapı III. Ahmet Dönemi'nde (1703-1730) günümüzdeki yapının dörtte bir boyutunda tekrardan inşa edilmiştir. 18. yüzyılın sonunda Rum halk tarafından *Ay' Foka* olarak tanımlanmıştır (Karaca, 2008: 390). 1853'teki yangında bu kilise ile beraber semtin camisi ve sosyal binalarda yanmıştır. Bunun üzerine 1856 yılında Sultan Abdülmecit fermanı ile bir defa daha kilise yapımına izin verilmiştir. Kilisede naosa girişi sağlayan kapı üzerindeki kitabede bu olay (ve Abdülmecit'in ismi) anlatılmaktadır. Kilisenin mimarı *Savvas Kalfas* olarak belirtilmektedir. Kilisenin kuzeyinde çan kulesi (metal) yer alır. Kilise büyük bir avlu içinde yer alır ve avluya giriş kuzeybatıdan sağlanmaktadır. Yapı malzemesi moloztaştır. Kilise, doğu ve batı doğrultusunda üç nefli bazilikal planlı, ahşap kırma çatılıdır. Doğuda dışa taşkın, içten ve dıştan yarım yuvarlak bir apsis yer alır. Orta nef yan neflere oranla daha geniş ve yüksek tutulmuş, nefler birbirinden altışar sütunla ayrılmıştır. Beden duvarları tamamen sade bir düzenlemeye sahip yapının aydınlatılması kuzey ve güney duvarlarında yer alan pencereler yardımıyla sağlanmaktadır. İstanbul'da Hagios Phokas adına inşa edilmiş tek kilisedir.

Resim 8. İstanbul Hagios Phokas Kilisesi, Plan ve Kesit (Karaca, 2008: 389)

Hagios Phokas Kültünün Yayılım Alanları ve Hagios Nikolaus

Denizcilerin, boğulma tehlikesi atlatanların, fakirlerin, zor durumda kalanların, şifa bulmak isteyenlerin ve bahçıvanların azizi olarak tanımlanan Hagios Phokas, 4. yüzyıldan itibaren Anadolu ve dünyanın birçok alanında saygı görmüştür.

Hagios Phokas, tüm bu özelliklerinin yanında daha çok denizcilik özelliğiyle öne çıkmaktadır. Çoğunlukla denizde zor durumda olanlara yardım eden bir aziz kimliğinde karşımıza çıkmaktadır. 10. yüzyıla büyük bir öneme sahip olan Phokas'ın Adriyatik Denizi'ne kadar uzanan kutsallığında bu tarihten itibaren düşüş görülmektedir. Bu dönemde denizcilerin, Hagios Phokas yerine Hagios Nikolaus'a yönedikleri düşünülür. Hagios Phokas'a ait kürek betimli tasvirler 12. yüzyılın sonlarına doğru oldukça çoktur ve 13.-14. yüzyıla tarihlendirilen tasvirleri de mevcuttur (Starodubcev, 2013: 53).

13. yüzyıl kasvetli dönem olarak tanımlanmaktadır çünkü Moğol egemenliği altında Rusya ve Bizans'ın IV. Haçlı Seferi ile çektiği sıkıntılar beraberinde bu kültün zayıflamasına sebep olmuştur. Azizin kültündeki

zayıflama da tam bu tarihlere denk gelmektedir. 14. yüzyıl örneklerinde ise sadece denizcilik kimliğinin yansıtıldığı, kürek betimli Hagios Phokas dikkat çekmektedir (Starodubcev, 2013: 53).

HAGIOS PHOKAS'IN BİZANS SANATINDA TASVİRİ (Resim 9-14)

Hagios Phokas, Bizans sanatında aktif bir şekilde temsil edilen Hıristiyan Azizler'den sadece biridir. Hagios Phokas'ın tarihsel sürecinde görülen karışıklıkları sanatsal betimlemelerinde de görmek mümkündür (Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667).

Phokas, Doğu Hıristiyan sanatında aziz ilan edilerek tasvirlerine yer verilmiştir. Birçok şekilde resmedilen Hagios Phokas daha çok Piskopos kimliği ile resmedilmiş şehit karakteriyle az resmedilmiş azizlerdendir (Starodubcev, 2013: 52).

Her ne kadar *Symeon Metaphrastes* ve *Menologion Asterios* metinlerine bakılarak Hagios Phokas hakkında kesin bir ifade bulunmak mümkün değildir. Hagios Phokas'ın milattan sonra (bilinmeyen bir tarihte) piskopos olarak görev yaptığı bilinmektedir (Oxford, Bodl. Barocci 230, fol.jv).

Basil II Menologion S.58'de, 22 Eylül'de idam edilen Hagios Phokas'ın kutsal emanetleri ateşler yakılarak kutsanmıştır. Bahçıvan olarak kabul edilen Hagios Phokas 22 Temmuz'da kutsal olarak kabul edildi. İlahiler eşliğinde kutsal sayılan Hagios Phokas'ın anıtsal resimleri yapılarak adına dualar edilmiştir¹⁶ (Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667).

Hagios Phokas zamanla Karadeniz'de önemli bir kült haline gelmiş ve ünü Ege Denizi'ne hatta Adriyatik'e kadar yayılmış, adına ilahiler ve şarkılar yazılmış, dualar edilmiştir (Butler, 2015).

¹⁶ Hagios Phokas tasvirleri için bkz.; (Symeon The Metaphrast, Calendar Collection (Menologion) of Hagiographic Readings for September In Greek, manuscript on parchment Byzantium, Constantinople, c. 1050 AD) ff. 166v-171r, 22 September: Encomium of St. Phocas by Asterius, Bishop of Amasia [BHG 1539-40]. <http://www.textmanuscripts.com/tm-assets/tm-descriptions/tm0574-description.pdf>

Resim 9. Rusya, Kiev Hagia Sophia Kilisesi, Güney Galeri, Hagios Phokas (Starodubcev, 2013: 40, Fig. 2) (Sol),

Resim 10. Hagios Phokas, Hagios George Diasoritis Kilisesi'nin Diaconicon'undaki Duvar Resmi, Naxos, Chalki Bölgesi (Starodubcev, 2013: 42, Fig. 3) (Sağ)

Resim 11. Hagios Phokas, Geraki Kalesi'nin Altındaki Hagios Athanasios Kilisesi, Altar Resmi (Starodubcev, 2013: 43, Fig. 4) (Sol), **Resim 12.** Hagios Phokas, Athos Dağı, Vatopaidi Manastırı, Annunciation Kilisesi, Narteks Duvar Resmi (Starodubcev, 2013: 45, Fig. 5) (Sağ)

Hagios Phokas tasvirlerinin en erken örneği M.S. 400'lere tarihlendirilen Chersonesos'taki bir kil buluntu üzerindedir. 10. yüzyılda hemen hemen bütün Anadolu coğrafyasında resmedilen Hagios Phokas betimlemelerini 10. yüzyıl Kappadokia kiliseleri Pürenli Seki Kilise, El Nazar ve Kılıçlar Kilisesi'nde görmek mümkündür. 14. yüzyılın ilk yıllardan itibaren Sırp Kiliseleri'yle Studenica Kral Kilise'de görülmektedir. Hagios Phokas, Staro Nagoričino ve Grakanika'da da şehit olarak kabul edilmektedir. Belirgin bir tasvir sanatına sahip Hagios Phokas'ın yüz özellikleri Kappadokia Kiliseleri'nde; kısa düz saçlı ve sakallı bir adam olarak tasvir edilirken Sırbistan'da dalgalı saçlı, orta boylu ve uzun saçlı olarak betimlenmiştir.

Birçok özelliği bulunan Phokas'ın atribüleri arasında en belirginini denizcilik unsurları ve gemicilikle ilgili nesnelere (gemicici küreği) (Starodubcev, 2013: 52).

Hagios Phokas tasvirlerde iki şekilde betimlenmektedir. Bunlardan ilkinde Phokas, sol elinde bir kitap (kutsal kitap) tutarak ve sağ eliyle de dua eder. Kappadoki Çavuşin Kilise, Harbaville ve Vatikan tripryonlarında, 1156 (İncil Lectionary), Vatopedi ve Zica'da bu şekilde betimlenmektedir (Starodubcev, 2013: 52).

Rusya Kiev Hagia Sophia Kilisesi, Kalambaka'da Meryem'in Doğuşu Kilisesi, Geraki Hagios Athanasios, Snetogorski Manastırı, Meryem'in Doğuşu Kilisei gibi yapılarda yer alan Hagios Phokas betimlemelerinde aziz sol elinde bir kürek (gemicilik sembolü) tutarken sağ eliyle kutsama işareti yapmaktadır (Starodubcev, 2013: 52).

Hagios Phokas'ın çeşitli bölge, yapı ve eserlerde çeşitli şekillerde betimlendiği görülmektedir. Örneğin Kappadokia'daki erken tarihli yapılarda kahverengi saçlı bir adam olarak betimlenmektedir. Başka bir tasvirde ise kalın beyaz, kısa, düz saç ve orta boyludur. Tasvirler çoğunlukla 12. yüzyıla tarihlendirilmektedir ve 13. yüzyıla tarihlendirilen Rusya ve Sırbistan örnekleri de mevcuttur. Hagios Phokas betimlemelerde çoğunlukla sağ elinde bir haç (piskoposluk haçı) tutmaktadır (Starodubcev, 2013: 52).

Azizlerin adlarının yazılı olduğu Konstantinopolis Synaxarion'unda Hagios Phokas hakkında çeşitli bilgi ve tarihlere yer verilmiştir. 22 Eylül'de Phokas adında Sinop'ta iki azizin yaşadığı bilinmektedir. Bunlardan ilki Karadeniz'de bahçıvan olarak yaşamış Sinoplu Phokas'dığeri ise Pamphilos ve Maria'nın oğlu olarak bilinen gemicici Phokas'tır. Hieromartyr Phokas olarak tanımlanan azizin İmparator Traianus'un yönetimi altında şehit olduğuna inanılarak hakkında birçok mucizevi bilgiye yer verilir (2-6 Temmuz) (Starodubcev, 2013: 52).

Çelişkili bilgilerin yer aldığı Konstantinopolis Synaxarion'unda şehit ve piskopos iki defa nitelikleriyle ilişkilendirilmiştir. Denizcilik konusundaki nitelikleri hakkında yeterli bilgiye yer verilmemiştir. Erken 5. yüzyılda, Amaseis (Amasya) Piskoposu Asterios, Sinoplu kutsal

bahçıvan Phokas üzerine kapsamlı bir vaaz sunmuştur. Denizciler tarafından kutsal sayılan Phokas'ın emanetleri ve kutsallığını hakkında çeşitli bilgilere yer verilmiştir (Starodubcev, 2013: 52).

Amaseia (Amasya) Piskoposu Asterius'un kutsal sözlerinin öncesinde Konstantinopolis Piskoposu Ioannes Chrysosthomos'da Hieromartyr Phokas ile ilgili bir vaazında azizin kutsal emanetlerinin İstanbul'a aktarıldığını belirtir. Hagios Phokas ile ilgili metinler birkaç yüzyıl sonra yazılmaya başlanmıştır. Joseph Hymnographer (816-886) fırtınalı denizleri içeren ve Sinop piskoposu Hagios Phokas'a yer veren şiirleri bir araya getirerek bir Kanon oluşturmuştur (Starodubcev, 2013: 52).

Symeon Metaphrastes Menologion'u (Geç 10. yüzyıl) Hagios Phokas'tan çok sonra yazılmıştır. Amasya Piskoposu Asterius'un homilyasının dayanan eser kutsal bahçıvan Hagios Phokas ile ilgili kompozisyonları içermektedir (Starodubcev, 2013: 52).

Kutsal piskopos Phokas hakkında yazarı bilinmeyen bir hikaye, Hagios Phokas'ın tutuklanması, mucizeleri, işkence görmesi ve ölümü hakkında çeşitli bilgiler içermektedir. Anonim Vita'da Phokas'ın bir gemi ustasının oğlu olduğunu iddia ederek Phokas'ın çocukluk ve gençlik yıllarını anlatmaktadır. Çocukluk yıllarında fırtınalı havada birkaç gemiyi kurtardığı anlatılmaktadır. Yine bir başka benzer Vita'da da eksik bilgiler sunmasının yanında Phokas'ın denizcilerin koruyucusu olduğu yazmaktadır. Bu iki Anonim Vita'ya bakılarak ikisinin de Hagios Phokas'ın denizcilerin azizi olduğunu vurgulamak için yapılmış olabileceği düşünülür. 14. yüzyıl sonrasındaki kompozisyonlarda Hagios Phokas'ın diğer tarihsel kimliklerine de yer verilmiştir (Starodubcev, 2013: 52).

Amasyalı Asterius'un Homilyası dışındaki diğer metinler çoğunlukla efsanelere dayamaktadır. Hikayelerde örnek alınan Phokas'ın aslında Hagios Asterius tarafından anlatılan bahçıvan Phokas olduğu görülür (Starodubcev, 2013: 52-53).

5.yüzyıldan itibaren Hagios Phokas Kültü İstanbul'da önemli bir yere sahip olmuştur. Çünkü bu dönemde anlatılan yazılı metinlerde, Ioannes Chrysosthomos'un mektuplarında anlatılmasının yanında adına İstanbul'da bir kilisenin inşa edilmesi bu durumun kanıtıdır. Karadeniz kıyıları olarak özetlenen Pontos (Chersonesos, Trabzon, Trakya, Gürcistan ve Ermenistan) ve çevresinde doğarak çevreye yayılan bir kültür olduğu düşünülmektedir. Ayrıca erken yayılım alanları açısından değerlendirildiğinde Cyclades arkeolojik buluntuları, Sporades Oniki Takımadaları, Kıbrıs, Epidaurus Limera alanı ve Sicilya gibi geniş bir coğrafyada tapınma sahiptir (Starodubcev, 2013: 53).

Resim 13. Hagios Phokas, Saviour Kilisesi, Apsis Altar Duvar Resmi
Novgorod-Neredica (Starodubcev, 2013: 48, Fig. 6)

Vikan, tasvirlerde görülen Hagios Phokas betimlemelerinde iki önemli azizin dikkat çektiğine değinmektedir. Bunlardan birinin Karadeniz’li Hagios Phokas diğ erinin ise Sakız Adası’nın azizi olarak bilinen Hagios Isidore olduğunu ifade etmektedir. Bu iki azizinde denizcilerin koruyucusu ve bereket getirdiklerine inanılan iki kutsal aziz olduğuna inanılmaktadır (Vikan, 2007: 14).

Hermitage Müzesi’nde bulunan kil eser üzerinde;

“Chersonesus, Hagios Phokas’ın Yoksullar Evi”

yazıtı yer almaktadır. Eserin merkezinde ellerini dua için açan Hagios Phokas, ayakları altında kürekli dümenli minyatür bir gemi yer almaktadır, sağ arkada ise buhurdan görülür (Resim 14) (Vikan, 2007: 14).

Resim 14. Hagios Phokas Tasviri (Vikan, 2007: 13, Fig. 6)

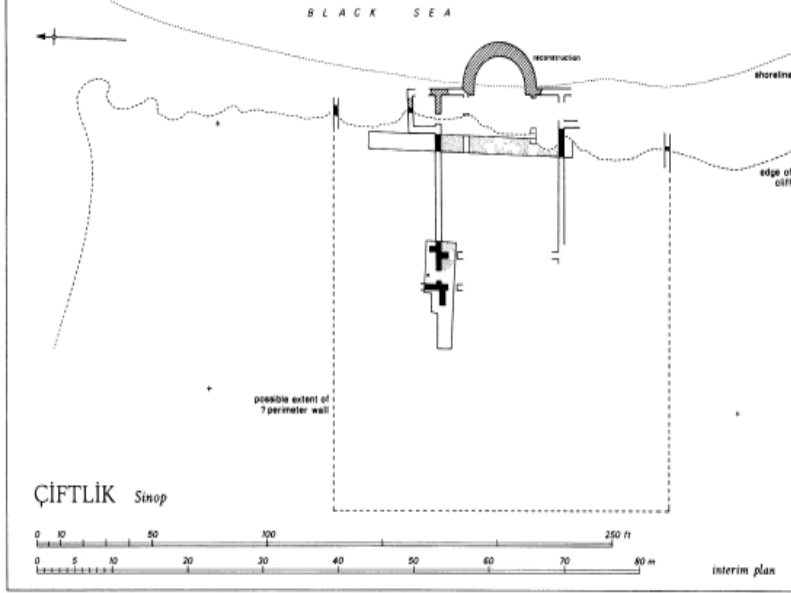
Amasyalı Hagios Asterios, Phokas'ın bahçıvan olmasının yanında denizcilerin de azizi olduğunu belirtir. Denize açılmak üzere olan mürettebatın gemilerindeki özel bir kutuya kendilerince kararlaştırılan miktar doğrultusunda belli ölçüde para koyarlar ve yolculuklarının nitelikli bir şekilde geçmesi için Hagios Phokas'a dua ederler. Tüm bu işlemlerin ardından seyahatlerini başarılı bir şekilde tamamlayan denizciler yolculukları öncesinde özel kumbara içinde topladıkları paraları yoksul insanlara verirler (Starodubcev, 2013: 53).

Tasvirlerde piskopos bir yelkenli ya da bir elinde gemici küreği ile betimlenmiştir. Bunların dışında Rus prenslik kiliselerinde bir elinde kürek tutan Hagios Phokas betimlemelerinin çoğunlukta olduğu görülür. Bu nedenle uygulamalar Chersonesos'u hatırlatmaktadır. Phokas Kültü, Ruslar için büyük öneme sahiptir. Hagios Kratos'un ilk defa anılmaya başladığı dönemde bile Sinop Piskoposu Hagios Phokas'ın 22 Eylül'de ve her tarihte kutsal sayılarak kabul gören bir aziz olduğu bilinir ve Rus el yazmaları da bu görüşü desteklemektedir. (Starodubcev, 2013: 53).

SİNOP'TA GÜNÜMÜZDE DEVAM EDEN HELESA-? KÜLTÜ

Hırçın Karadeniz'in dalgalarından umudu, kurtuluşu simgeleyen Phokas yardımı zamanla çeşitli ezgi ve ifadelerle Karadeniz'de sözlü kültür olarak yaşamını sürdürmüştür. Çalışmalar doğrultusunda Sinop Kültür Müdürü Hikmet Tosun ve Cemalettin Kaya başta olmak üzere Sinoplu aileler ve yöre halkının çeşitli görüşlerine başvurulmuştur.

İngilizler'in 1992 yılında Sinop Merkez Çiftlik Köyü'nde yaptıkları kazı çalışmalarında tespit edilen kilise, yöre halkı tarafından Hagios Phokas Kilisesi olarak ifade edilse de bu ifadeler net bir veri içermemektedir. Sinop Sarıda ve Çiftlik Köy'deki kiliseleri¹⁷, Karadeniz'de yaygın bir külte sahip Hagios Phokas'a atfetmek ne kadar doğru olu, tartışılır (Resim 15). Fakat coğrafya ve yaygın kült inancı bu düşünceyi desteklemektedir. Çünkü Hagios Phokas'ın kültünün Karadeniz'de Karadeniz Ereğlisi, Sinop, Giresun, Ordu, Trabzon ve İstanbul başta olmak üzere birçok sahil kentlerinde karşılaşılmaktadır.

Resim 15. Sinop, Merkez Çiftlik Köyü Kilise, Plan
(Hill, 223: 1995: Fig. 2)

Karadeniz'de önemli bir deniz kenti olan Sinop'ta, denizcilerin azizi, iyilik yapan ve fakirlere yardım eden Aziz olarak karşımıza çıkmaktadır. Sinop'ta bu gelenek "Helesa" zamanla değişime uğrayarak bu adı aldığı ve yörede yardım toplamanın diğer bir adı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sinop'a özgü önemli bir Ramazan Ayı geleneği olan "Helesa" bir diğer adı ile "Sellime Çıkma" olarak görülmektedir. Ramazan Ayı'nın 15'inden itibaren gerçekleşen uygulama günümüze ulaşmış sözlü bir gelenektir (Resim 16) (Çek, 2015: 349-362).

¹⁷ Sinop Merkez'de yer alan Çiftlik Köyü Kilise için Bakınız; (Hill, 223: 1995: 219-231).

Resim 16. Helesa Uygulamaları ve Küçük Bir Filika¹⁸

“Sinop’ta kışın yelkenli bir gemi Sinop’ta fırtınaya yakalanmış ve limana sığınmış. Haftalarca denizde mahsur kalan gemideki tayfanın zamanla kumanyası tükenmiş ve açlık baş göstermiştir. Gemidekiler dilenmek istemedikleri için de kimseden bir şey isteyememişler. Bir gün kaptanın aklına yiyecek bulmak için bir fikir gelmiş. Tayfalarına hemen bir filikayı süslemelerini söylemiş. Kaptan ve tayfa süslenen bu filika ve ellerindeki fenerlerle Sinop’a inmiştir. Kentte çeşitli maniler eşliğinde dolaşıp yardım toplamışlardır” (Çek, 2015: 350).

Ramazan Ayı’nın 15’inden sonra birkaç kişi tarafından taşınabilecek boyuttaki çeşitli süslemelere ve ışıklara yer verilmiş kayıklar Sinop sokaklarından dolaştırılarak yardım toplanılmıştır. Bu kültür bu şekilde her sene Ramazan Ayı itibarıyla canlılık kazanmakta ve yöre halkının da eşliğiyle sokaklarda manilerin eşliğinde söylenen Helesa ifadeleriyle sürdürülmektedir (Çek, 2015: 360).

Sözlü bir kültür olan Helesa’nın Gürcüce bir ifade olduğunu düşünmek doğru olabilir. Çünkü *Helesa* ve *Helesa ya Alesa* olarak ifade edilen sözlü kültür Karadeniz’de ve Gürcü Kültüründe yaşamını sürdürmektedir.

Yunanca olduğu düşünülen Helesa’nın Gürcü kökenli ჰელესა ალესა (*Helesa ya Alesa-Yüce İsa* ve *İsa Yaşa* gibi anlamlara gelmektedir) lokal bir uygulama olarak Karadeniz’de görülmektedir. Genel anlamda *deniz dalgalanıyordu* ya da *yardım et* gibi anlamlara gelmektedir ve yöre halkı tarafından bu kelimelerden türetilmiş olabileceği düşünülür.

Bunların dışında Helesa’nın Yunanca *Uğramak* anlamına gelen (*επίσκεψη - Episkepsi*)’den dönüşmüş bir ifade olabileceği düşünülür. Çünkü Sinop’ta sözel bir kültür olarak kendine yer edinen *Elesa-Helesa*

¹⁸ Vitrinhaber Gazetesi (<http://www.vitrinhaber.com/sinopta-cok-eski-bir-denizci-gelenegi-makale,483.html>) 03.01.2016-10:10)

ifadeleri, “geçiyordum İsa adına uğradım ve yardım topluyordum” gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Karadeniz Bölgesi’ndeki birçok ilde denizcilerin abartıları hikayelerine rastlamak mümkündür. Karadeniz’de coğrafya ile bağlantılı olduğu kadar Bizans Dönemi’nde kültürün önemli bir yansıması olan Azizlerin hayatları ve hikayeleri onların kutsallığı hakkında bizlere bilgi sunmaktadır. Karadeniz Ereğlisi ya da Sinop’ta doğduğu ifade edilen iki Phokas’ın gerçek kimlikleri ve meslekleri araştırmacılar tarafından tartışılmıştır. İki ayrı Phokas olabileceği gibi tek bir kişi olabileceği düşünülen Phokas’ın hayatı, öldüğü dönem ve adına inşa edilen kiliseler de tartışma konusudur.

Phokas’ın yaşamı gibi etkilendiği kültür ve coğrafyalar günümüzde tartışma konusudur. Ramsay ve Schaff, Phokas’ın yaşamı ve münzevi hayat tarzının Pagan inanç sisteminden doğmuş bir aziz olabileceğini ifade eder. Örneğin, deniz kıyısında atlar tarafından sürüklenerek öldürülen Attika Kralı’nın oğlu Hippolytus’un kaderinin 3. yüzyılın başında Hristiyan Martyr Hippolytus’a transfer edilmiş olabileceği düşünülür. Ayrıca Sinop’ta karşımıza çıkan denizcilerin hamisi ve bahçıvan Phokas’ın da Castor ve Pollux etkileşimli olduğu tahmin edilmektedir (Schaff, 1998: 373, Dip. 829; Ramsay, 1904: 98).

Çalışmanın konusunu oluşturan Phokas’ın Sinop ve Karadeniz Ereğlisi’nde münzevi bir hayat yaşadığı, zamanla Hristiyan sanılarak Traianus ya da Diocletianus Dönemi’nde öldürüldüğü, Konstantin Dönemi’nde de adına Hristiyan halk tarafından Sinop’ta şehrin kapılarından birinin yakınında kendi arazisi üzerinde bir kilisenin inşa edildiği bilinir. Anonim Vitalar’da geçen bu ifade henüz netlik kazanmamıştır. Sinop’ta tespit edilen Erken Bizans Dönemi kiliselerde herhangi bir yazıt ve kitabenin tespit edilememiş olması, Hagios Phokas Kilisesi olarak ifade edilen Çiftlik Köyü Kilisesi’nin adlandırılmasının pek doğru olmadığını göstermektedir. Trabzon, Giresun ve İstanbul’da Phokas’a atfedilen yapılarda yazıt ve kitabenin yer almaması ve yapıların zamanla yıkılmaları da günümüzde kesinliği tartışılan bilgiler arasındadır.

Tüm bunların yanında Phokas, ne bir aziz ne de bir Hristiyan’dır. Hagios Phokas’ın doğumu ve ölümü kadar Aziz ilan edilişi de ilginçtir. Phokas’ı kutsal sayan ve adına methiyeler sunan Hagios Asterius, aziz ilan ettiği Phokas’ın rölüklerini Amasya’ya aktarmıştır. Böylelikle Sinop ve Amasya arasında kültürel, ekonomik ve inanç turizmi açısından hareketlilik sağlanmıştır. Bilindiği kadarıyla da Sinop, Amasya için Karadeniz’e açılan önemli bir kapı niteliğindedir.

Tarihsel süreçte kutsal sayılan Phokas’ın rölüklerinin Ioannes Chrysosthomos tarafından 22 Temmuz 404’te İstanbul’a aktarıldığı bilinmektedir. Anadolu’nun çeşitli yerlerinde olduğu gibi İstanbul’da da

Hagios Phokas adına bir mezar yapılarak üzerine bir kilise inşa edilmiştir. İstanbul'un Ortaköy semtinde yer alan Post-Bizans Hagios Phokas Kilisesi'nin altında yer aldığı düşünülen yapı ve röliklerin yer aldığı mezarın, Janin tarafından yok olmuş olabileceği ya da herhangi bir çalışma sırasında yol ya da evlerin temelleri altına kalmış olabileceği ifade edilir.

Araştırmalar doğrultusunda tespit edilen Hagios Phokas Kültü'nün 4. yüzyıldan itibaren Karadeniz başta olmak üzere Ege ve Akdeniz sahilleri, Kırım ve Adriyatik denizi kıyılarına kadar uzanan çok geniş bir coğrafyada hakim olmuştur. Adına ilahiler ve şarkılar yazılmış, dualar edilmiştir (Butler, 2015: Sayfa No.Yok). Hagios Phokas tasvirlerinin en erken örneği M.S. 400'lere tarihlendirilen Chersonesos'taki bir kil buluntudur. 10. yüzyılda hemen hemen bütün Anadolu coğrafyasında tasvir edilen Hagios Phokas betimlemelerini 10. yüzyıl Kappadokia Kiliseleri Pürenli Seki Kilise, El Nazar ve Kılıçlar Kilisesi başta olmak üzere birçok yapıda görmek mümkündür (Starodubcev, 2013: 52).

4.-12. yüzyıl arasında büyük bir tapınım gören Hagios Phokas, 12.-13. yüzyıldan itibaren kültürel-inanç açısından biraz zayıflamıştır. Hagios Nikolaus ile yarışabilecek bir inanç gücüne sahip Hagios Phokas, 10. yüzyıl ve sonrasında itibaren Sinop çevresinde etkin, lokal bir kültür halini almıştır. 13.-14. yüzyıl tasvirlerinden de anlaşılacağı kadarıyla Phokas'ın Sırbistan, Yunanistan ve Rusya gibi çeşitli ülkelerdeki kiliselerin duvar resimlerinde ve altar resimlerinde tasvir edilmiştir.

Karadeniz Ereğlisi'nde daha çok denizcilik ve gemicilik gibi alanlarda öne çıkan Phokas, Sinop ve Trabzon çevresinde *denizcilik* ve *gemicilik* gibi kültürlerinin yanında *Bahçivanlık* ve *Şifa Dağıtan* yönleriyle de bilinmektedir. Hayatında görülen bu karmaşa, Bizans ve Post-Bizans tasvirlerine de yansımıştır. Hayatı gibi tasvirlerinde de birçok atribüye yer verilen Hagios Phokas, Denizcilerin Azizi (tasvirlerde dümen, gemi, lamba, kürek), Bahçivan Aziz (bahçe, çiçek ve ağaçlar, orak-bıçak) ve Şifa Dağıtan Aziz olarak tasvirlerde görülmektedir.

Herakleia Pontikeli Gemi Yapım Ustası Pamphilos ve Maria'nın Oğlu Phokas (Starodubcev, 2013: 52; Belke, 1996: 212), *Sinoplu Phokas* (Henri Quentin,1908: 88, 345, 433,482), *Sinoplu Hagios Phokas (Martyr – Hieromartyr)* (Mayer, 2006: 75; Starodubcev, 2013: 52; De Lavergne, 1858: 1076), *Sinoplu Bahçivan Phokas* (Andrews, 1824: 36; Thomas, 2000: 204), *Sinop Piskoposu Phokas* (Mayer, 2006: 76; Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667), *Denizcilerin Koruyucusu Hagios Phokas* (Mayer, 2006: 79; Foss, 2003: 135), *Antakya'da Yılan Isırıklarıyla ölen Hagios Phokas* (Yaklaşık 320) (Van de Vorst, 1911: 252-295; Stableford, 1998: 82), *Tüccarların Koruyucusu Phokas* (Van de Vorst, 1911: 252-295), *Yoksulların Koruyucusu Phokas* (Bryer and Winfield, 1985: 71), *Şifa Dağıtan Phokas* (Foss, 2003: 134) Karadeniz ve çevresinde birçok Phokas'ın yer aldığı ve adlarına atfedilen birçok sözlü kültürün

bulunduğu bilinmektedir. Çalışma kapsamında yaklaşık 10 farklı şekilde ifade edilen Phokas'ın, Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi) ya da Sinop'lu olduğu tartışma konusudur. Ayrıca Sinop'ta iki Phokas'ın olmasının yanında Karadeniz Ereğlisi'nde de bir Phokas'ın yer alabileceği düşünülebilir.

Karmaşık ve net olmayan vitalardan dolayı hayatı ve hikayeleri birçok şekilde anlatılan Hagios Phokas, Bizans Dönemi tasvirlerinde daha çok Piskopos kimliği ile resmedilmiştir (şehit karakteriyle az resmedilmiş) (Starodubcev, 2013: 52). Basil II Menologion'da 22 Eylül'de idam edilen Hagios Phokas'ın tasviri nadir tasvirler arasında gösterilmektedir (Kazhdan and Ševčenko, 1991: 1667).

Bizans sanatında belirgin bir portre sanatına sahip Hagios Phokas'ın yüz özellikleri Kappadokia Kiliseleri'nde; kısa düz saçlı ve sakallı bir adam olarak tasvir edilirken Sırbistan'da dalgalı saçlı, orta boyunlu ve uzun saçlı olarak betimlenmiştir. Birçok özelliği bulunan koruyucu azizi Phokas'ın atribüleri arasında en belirginini denizcilik unsurları ve gemicilikle ilgili nesnelere oluşturmaktadır. Hagios Phokas tasvirlerinde sol elinde bir kitap (kutsal kitap) tutar, sağ eliyle de dua eder. Kappadokia Çavuşin Kilise, Harbaville ve Vatikan Triptyconlarında 1156, Vatopedi ve Zica'da bu şekilde betimlenmiştir (Starodubcev, 2013: 52).

Rusya Kiev Hagia Sophia Kilisesi, Kalambaka'da Meryem'in Doğuşu Kilisesi, Geraki Hagios Athanasios, Snetogorski Manastırı, Meryem'in Doğuşu Kilisesi gibi yapılarda yer alan Hagios Phokas betimlemelerinde sol elinde bir kürek (gemicilik sembolü) tutarken sağ eliyle kutsama işareti yapmaktadır (Starodubcev, 2013: 52).

Hagios Phokas'ın çeşitli bölge ve yapılarda farklı şekillerde betimlendiği görülür. Örneğin Kapadokya'daki erken tarihli yapılarda kahverengi saçlı bir figür olarak betimlenmektedir. Başka bir tasvirde ise kalın beyaz, kısa, düz saç ve orta boyludur. Tasvirler çoğunlukla 12.-14. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Rus ve Sırp eserlerindeki tasvirlerde Hagios Phokas, çoğunlukla sağ elinde bir haç (piskoposluk haçı) tutmaktadır (Starodubcev, 2013: 52).

Hagios George, Hagios Eugenios, Hagios Sabbas, Hagios Nikholaus ve Hagios Phokas gibi Aziz kültürlerinin Karadeniz çevresinde aktif olduğu görülmektedir. Böylece, Geç Ortaçağ'da Karadeniz kıyılarındaki azizlerin mezar yapılarının Ortodoks Manastırları'nın yakınında hakim olduğu görülür. Bunların yanında çok sayıda yapının da sahil bedelerindeki adalarda yer aldığı bilinmektedir. Karadeniz kıyı kentlerinde birçok popüler aziz görülür ve bunların başında Hagios Nikholaus gelmektedir. Nikholaus'un ardından onu izleyen Hagios George, Hagios Ioannes ve Hagios Phokas bölgede önemli bir külte sahip azizlerden sadece birkaçıdır (Quirini-Poplowski, 2014: 119).

Karadeniz'de Hıristiyan kült merkezlerinin yanında Müslüman kült merkezlerinin de sayısal açıdan azımsanmayacak kadar çok olduğu görülür. Özellikle, Kuzey ve Kuzeybatı Anadolu çevresinde Türkleşmeyle

birlikte yaygın bir şekilde yeni inanış ve kültürler görülmeye başlar (Quirini-Poplowski, 2014: 120).

KAYNAKÇA

ALBRECHT, St. (2013), "Die Krim der Byzantiner", (Edit.: Albrecht, St., Daim, F., Herdick, M.), *Die Hohensiedlungen im Bergland der Krim*, Mainz, ss.101-123.

ANDREWS, William Eusebius (1824), *Critical and Historical Review of For's Book of Martyrs, Shewing the Inaccuracies, Falsehoods, and Misrepresentations in That Work of Deception*, London.

ANONİM (1916), *The Roman Martyrology, Published by Order of Gregory XIII. Revised By The Authority of Urban VIII, and Clement X. Afterwards, in the year 1749, Augmented and Corrected by Benedict XIV*, John Murphy Company, Publishers, Baltimore.

AYDIN, Ayşe (2011), Lahit Formlu Rölikerler-Reliquaries of The Sarcophagus Type, AKMED/Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul.

BELKE, Klaus. (1996), *Paphlagonien und Honörias (Tabula Imperii Byzantini 9; Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften 249)*, Wien.

BRAUND, David (2011), "Myth and Ritual at Sinope: From Diogenes the Cynic to Sanape the Amazon", *Sinope, The Results of Fifteen Years of Research. Proceedings of the International Symposium, 7-9 May 2009*, (Edit.: Kassab Tezgör, Dominique), Leyde, ss.11-23.

BROCK, Sebastian P. (2013), *The Martyrdom of St Phokas of Sinope (Texts from Christian Late Antiquity)*, Gorgias Press LLC.

BRYER, Anthony A. M. (1975). "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception", *Dumbarton Oaks Papers*, Volume 29, Washington, ss.113-151.

BRYER, Anthony and WINFIELD, David (1985), "The Byzantine Monuments and Topography of The Pontos", *Dumbarton Oaks Studies*, Volume 20, Dumbarton Oaks Research Library and Collection Washington, D.C.

BUTLER, Reverend Alban (2015), *The Saints Complete Edition*, Catholic Way Publishing.

CHOTZAKOGLU, Charalampos G. (2013), "Harbors And Sea-Routes of The Black Sea According To Greek Hagiographical Texts", *European Centre for Byzantine and Post-Byzantine Monuments Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea Links to the Maritime Routes of the East International Symposium (4-6, 12.2013)*, Thessalonike, ss.94-98.

ÇEK, Songül (2015), "Bir Senkretizm Örneği Olarak Sinop'ta Helesa Geleneği Ve Mitik Nitelikleri", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 10/4 Winter, ss.349-362.

DE LAVERGNE, Léonce (1858), "Phocas (Saint)", *Dictionnaire Encyclopédique Usuel (4e édition) Publié Sous La Direction De Charles Saint-Laurent*, Tome II (L-Z), Lacroix-Comon, Paris, ss.1076-1077.

DESCUBES, A. (1889), *Nouveau Dictionnaire d'Histoire, de Géographie, de Mythologie et de Biographie Par Une Société de Professeurs et de Savants*, Paris.

DOONAN, Owen and GANTOS, Alex and HIEBERT, Fredrik and YAYCIOĞLU, Ali and BESONEN, Mark (2001), "Sinop Regional Archaeological Survey 1998-1999: The Karasu Valley Survey", *TUBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi Turkish Academy of Sciences Journal of Archaeology*, Sayı 4, ss.113-134.

DRIVER, Lisa D. Maugans (2005), "The Cult of Martyrs in Asterius of Amaseia's Vision of the Christian City", *Church History*, Vol. 74, ss.236-254.

EYİCE, Semavi (1976), *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

FOSS, Clive (2003), "Pilgrimage in Medieval Asia Minor", *Dumbarton Oaks Papers*, No. 56, (Edit.: Talbot, Alice-Mary), Washington, D.C., ss.129-151.

GROTOWSKI, Piotr L. (2010), "Defining the Byzantine Saint – Creating a Message in Orthodox Art", *Researchgate, Series Byzantina Studies On Byzantine and Post -Byzantine Art*, Volume 8. (Edit.: Piotr Ł. Grotowski and Sławomir Skrzyniarz), Warsaw, ss.133-158.

HENRI QUENTIN, Dom (1908), *Les Martyrologes Historiques Du Moyen Âge: Étude Sur La Formation Du Martyrologe Romain*, Librairie Victor Lecoffre, Paris.

HILL, Stephen (1995), "The First Season of Rescue Excavation at Çiftlik (Sinop)", *Anatolian Studies*, Vol. 45, ss.219-231.

IEAN THIOLY, Chez (1669), *Les Nouvelles Fleurs Des Vies Des Saints, Et Fetes De L'annee Recueillies Cy-Deuant Par Le R. P. Ribandeneira, De La Compagnie De Iesus. Nouvellement Augmentées De Plvsievs Reflexions Morales & Chrétiennes, Fur Les Principales Actions & Verrus De Chaque Saint, Qui Peuvent Fervir De Médiations Pour Cous Les Jours, De L'annee, Par vn Solitaire*, Tome Premier. M. DC. LXIX. (1669), Rue Merciere, a la Palme.

JANIN, Raymond (1944), "Les Sanctuaires de Byzance Sous la Domination Latine (1204- 1261)", *Études Byzantines*, Tome 2, No: 1, ss.134-184.

JANIN, Raymond (1951), "Les Églises et Monastères de Constantinople Byzantine". *Revue Des Études Byzantines*, Tome 9, ss.143-153.

JANIN, Raymond (1968), "Notes d'Histoire et de topographie", *Revue des Études Byzantines*, Tome 26, ss.171-184.

KARACA, Zafer (2008), *İstanbul'da Tanzimat Öncesi Rum Ortodoks Kilisesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

KAZHDAN, A. and ŠEVČENKO, N. P. (1991), "Phocas", *Oxford Dictionary of Byzantium*, Vol. 3, (Edit.: A. P. Kazhdan), New York.

MAYER, Wendy (2006), *On Saint Phocas. In The Cult of the Saints: Select Homilies and Letters*, (Translated by Wendy Mayer). St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, NY.

ORTHODOX SHIRT OF THE DAY (2014), *Orthodox Saints Celebration Days Compiled. by Dr. Russell Fritz, Duke of Marykatos Exarch for North America Order of Saint Eugene of Trebizond*.

PARGOIRE, Jules (1908), "Saint-Mamas, le Quartier des Russes à Constantinople", *Échos d'Orient*, Tome 11, No: 71, ss.203- 210.

QUIRINI-POPLAWSKI, Rafal (2014), "Seaside Shrines in the Late Mediaeval Black Sea Basin. Topography and Selected Historical and Art Historical Questions", *The Holy Portolano The Sacred Geography of Navigation in the Middle Ages Le Portulan sacré La géographie religieuse de la navigation au Moyen Age*, (Edit.: Bacci, Michèle and Rohde, Martin), Walter De Gruyter, Germany, ss.95-120.

RAMSAY, W. M. (1904), *The Letters to the Seven Churches of Asia And their place in the plan of the Apocalypse*, Grand Rapids, MI: Christian Classics Ethereal Library.

SCHAFF, Philip (1998), *History of The Christian Church, Christianus Sum. Christiani Nihil A Me Alienum Puto Volume III Nicene and Post-Nicene Christianity From Constantine The Great to Gregory The Great A.D. 311–600*, The Electronic Bible Society, Dallas TX.

STABLEFORD, Brian (1998), *Gorious Perversty The Decline and Fall of Literary Decadence*, Wildside Press, Rockville.

STARODUBCEV, Tatjana (2013), "Holy gardener and holy bishop: the images and cult of holy martyrs named Phocas- Свети вртлар и свети епископ: представе и поштовање светих мученика са именом Фока", *Zograf*, S.37, ss.37-53.

THOMAS, Sarah Fawcett (2000), *Butler's Lives of The Saints New Full Edition September*, The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota.

VAN DE VORST, Charles (1911), "Saint Phocas", *Analecta Bollandiana* S.30. ss.252-295.

VASIL'EVSKIĀ, V. (1915), *Russko-vizantijskie issledovanija*, 2 (*St. Petersburg, 1893*), 1-73, *The Life of St. George of Amastris (repr)*, Trudy, 3. ss.1-71.

VĪKAN, Gary (2007), "Byzantine Pilgrimage Art", *Dumbarton Oaks*, Trustees for Harvard University, Washington, D.C. ss.1-51.

ZÖCKLER, O. (1953), "Phocas, Saint", *The New Schaff-Herzog Encyclopedia of Religious Knowledge*, (Edit.: Samuel Macauley Jackson and George William Gilmore), Volume IX, Petri-Reuchlin, Baker Book House, ss.138.

